

I S S N 1 3 9 2 - 7 3 7 X

Archivum Lithuanicum 18

KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO
VILNIAUS UNIVERSITETAS
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

ARCHIVUM *Lithuanicum* 18

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIUS 2016

Redaktorių kolegija / Editorial Board:

PROF. HABIL. DR. *Giedrius Subačius* (filologija / philology),
(vyriausiasis redaktorius / editor),

UNIVERSITY OF ILLINOIS AT CHICAGO,
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Birutė Triškaitė* (filologija / philology),
(vyriausiojo redaktoriaus pavaduotoja / associate editor),

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

HABIL. DR. *Ona Aleknavičienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

PROF. HABIL. DR. *Roma Bončkutė* (filologija / philology),
KLAIPĖDOS UNIVERSITETAS

PROF. DR. *Pietro U. Dini* (kalbotyra / linguistics),
UNIVERSITÀ DI PISA

PROF. HABIL. DR. *Jolanta Gelumbeckaitė* (kalbotyra / linguistics),
JOHANN WOLFGANG GOETHE-UNIVERSITÄT FRANKFURT AM MAIN

DR. *Reda Griškaitė* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DOC. DR. *Birutė Kabašinskaitė* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Bronius Maskuliūnas* (filologija / philology),
ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS

DOC. DR. *Jurgis Pakerys* (filologija / philology),
VILNIAUS UNIVERSITETAS

PROF. HABIL. DR. *Rūta Petrauskaitė* (filologija / philology),
VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS, KAUNAS

HABIL. DR. *Christiane Schiller* (kalbotyra / linguistics),
HUMBOLDT-UNIVERSITÄT ZU BERLIN

PROF. DR. *William R. Schmalstieg* (kalbotyra / linguistics),
PENNSYLVANIA STATE UNIVERSITY, UNIVERSITY COLLEGE

HABIL. DR. *Darius Staliūnas* (istorija / history),
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Mindaugas Šinkūnas* (kalbotyra / linguistics),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

DR. *Aurelija Tamošiūnaitė* (filologija / philology),
JOHANNES GUTENBERG-UNIVERSITÄT MAINZ

DR. *Jurgita Venckienė* (filologija / philology),
LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS, VILNIUS

Turinys (Contents)

Straipsniai (Articles)

Ona Aleknavičienė

Biblijos frazeologizmai Jokūbo Brodovskio rankraštyje

Litauische Sprichwörter und Rätsel ○ 9

Birutė Triškaitė, Žavinta Sidabraitė

Johannas Jacobas Quandtas tikrai mokėjo lietuviškai ○ 47

Philip Kraut

Jacob Grimm und die litauische Sprache –

II. *Etymologische Forschung im Deutschen Wörterbuch* ○ 89

Giedrius Subačius

Simono Daukanto *Istorijos žemaitiškos* (1828–1834)

rašybos lūžiai: diakritikai, geminatos, digrafai ○ 135

Mindaugas Šinkūnas

Kristus, Krystus, Christus, Chrystus ar *Cristus*?

Vardo rašybos raida XVI–XIX amžiaus raštuose ○ 185

Daiva Sinkevičiūtė

Lietuvių dvikamienių vardų trumpinių kilmės asmenvardžiai

ir jų kamienų užrašymo ypatybės Vilniaus naujųjų miestiečių

ir laiduotojų 1661–1795 metų sąrašė ○ 221

Reda Griškaitė

„Kasdienybės rašymas“ kaip provincijos intelektualų kūrybinės raiškos ženklas

(Šiaurių dvaro savininko Teodoro Narbuto pavyzdys) ○ 255

Tamara Bairašauskaitė

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos:

rašytinis Antano Medekšos palikimas ○ 303

Giedrius Subačius, Pēteris Vanags

Žodis *valstybē* – Simono Daukanto pasiskolintas latvizmas ○ 337

Recenzijos (Reviews)

Birutė Kabašinskaitė

Recenzuojama: *Altlitauisches etymologisches Wörterbuch* 1–3, 2015 ○ 375

Aurelija Tamošiūnaitė

Recenzuojama: Gijsbert Rutten, Marijke J. van der Wal, *Letters as Loot. A sociolinguistic approach to seventeenth- and eighteenth-century Dutch*, 2014 ○ 385

Liucija Citavičiūtė

Recenzuojama: Žavinta Sidabraitė (par.),
Kūdikių prietelius. Skaitinių vadovėlis, 2015 ○ 397

Jolanta Gelumbeckaitė

Recenzuojama: Bettina Bock, Maria Kozińska (Hrsg.),
Schleichers Erben. 200 Jahre Forschung zum Baltischen und Slawischen, 2014 ○ 405

Alma Braziūnienė

Recenzuojama: Roma Bončkutė (par.), *Vaclovo Biržiškos ir Petro Joniko susirašinėjimas (1948–1955)*, 2015 ○ 413

Akvilė Grigoravičiūtė

Recenzuojama: Francesco Zamblera, *Jidiš kalbos žodynelis*, 2015 ○ 421

Roma Bončkutė

Recenzuojama: Domas Kaunas, Audronė Matijošienė,
Vilija Gerulaitienė (par.), *Mažosios Lietuvos lietuviai Kanadoje. Išėjimo Jurgio Kavolio 1891–1940 metų dokumentinis paveldas*, 2015 ○ 425

Paulius V. Subačius

Recenzuojama: Darius Staliūnas (sud.),
Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtetyje, 2015 ○ 433

Nijolė Strakauskaitė

Recenzuojama: Vasilijus Safronovas, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, 2015 ○ 443

Diskusijos, apžvalgos, pastabos (Discussions, Surveys, Notes)

Ernesta Kazakėnaitė

Glaustai apie pirmosios Biblijos latvių kalba vertimo istoriją ○ 451

Ona Aleknavičienė

Gotfrydai Ostermejeriui – 300 metų ○ 469

Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Dalia Kiseliūnaitė

Tarptautinė konferencija, skirta Georgo Wenkerio sakinių vertimams į užsienio kalbas ○ 479

Regina Venckutė

In memoriam: Algirdas Sabaliauskas (1929–2016) ○ 483

Tamara Bairišauskaitė

Lietuvos istorijos institutas, Vilnius

Bajorų žemvaldžių ekonominės ir socialinės minties trajektorijos: rašytinis Antano Medekšos palikimas

1. ĮVADAS. Antanas Medekša (Antoni Medeksza, 1844-09-10–1912-10-01) priklausė Lietuvos bajorų kartai, kurios jaunystę paženklino 1863–1864 metų sukilimas, brandos metai sutapo su politine stagnacija, apėmusia visuomenę XIX amžiaus 7–9 dešimtmečiais. Tačiau tą pačią kartą veikė plintanti pozityvizmo ideologija, besirandantys tautiniai sąjūdžiai ir politinis, socialinis bei kultūrinis modernėjančios visuomenės prisikėlimas. Medekša liko mažai pastebėtas tarp visuomeniškai angažuotų mokslo ir kultūros žmonių, nors jo skelbtas ir neskelbtas rašytinis palikimas perteikia Lietuvos visuomenės kelią į modernėjimą. Medekša priklausė negausiai intelektualų grupei, leidusiai laiką dvare, iš provincijos mezgusiai ryšius su viešuoju gyvenimu. Šie žmonės patys buvo viešumos kūrėjai. Medekša išsiskyrė iš „tylinčios daugumos“ aktyvia visuomenine ir mokslinė veikla, tačiau vis dar trūksta žinių apie jo biografiją, o be jų pasimeta kultūrinis vaidmuo, kurį jis atliko ne kaip vienišius, bet kaip modernėjančios visuomenės intelektualas.

Apie Medekšą rašyta nedaug. Į lenkų istorikų akiratį jis pateko dėl sąsajų su Paryžiuje veikusia demokratinių pažiūrų emigrantų grupe. Felicja Romaniukowa apie jį surinko šiek tiek žinių, o į dokumentų rinkinį įtraukė jo straipsnį apie lenkų radikaliuosius demokratų. Straipsnį „Rewolucjoniści moskiewscy o Polsce“ („Maskvos revoliucionieriai apie Lenkiją“) 1870 metais paskelbė emigrantų leidinys *Zmowa* (*Susitarimas*)¹. Romaniukowai Medekšos pažiūros atrodė panašios į kraštutinių („raudonųjų“) radikalų. Mat kiek anksčiau paskelbtame darbe *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi* (*Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografija*) jis aprašęs sukilime dalyvavusių valstiečių būrius ir jų vadus, nors jų karinė reikšmė buvusi neženkli. Istorikės manymu, autoriui labiausiai rūpėjo „palenkti liaudį prie tautinio reikalo“, todėl aukštino jos atstovų nuopelnus sukilime². Dėl dėmesio valstietijai XX amžiaus antrosios pusės lenkų istoriografijoje Medekša pavadintas socialistu³. Vienu „raudo-

1 [Romaniukowa] 1960, 21–30.

2 [Romaniukowa] 1960, 21.

3 Ciołkoszowie 1970, II, 52, 298, 414, 417–419.

niausių lenkų radikalų“ emigracijoje jį laikė Jerzy W. Borejsza⁴. Vėliau Medekšos vardas šmėkštelėjo tiriant Vilniaus universiteto atkūrimo idėjas⁵ bei Žemės ūkio draugijų veiklą paskutiniaisiais XIX amžiaus dešimtmečiais⁶.

Medekša prisimintas 1863–1864 metų sukilimo 150 metinių proga kaip jo dalyvis ir atminties perteikėjas. Ieva Šenavičienė yra paskelbusi du tekstus, susijusius su Medekša. Publikacijų įvadiniuose straipsniuose aptarė jo biografiją ir dalį rašytinio palikimo, daug dėmesio skyrė šių tekstų autorystei nustatyti⁷. Vienas tekstas – tai minėtoji *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi*, kurią, nenurodęs autoriaus, 1864–1865 metais išspausdino dienraštis *Ojczyzna (Tėvynė)*, tuo metu leistas Šveicarijoje. Leidinio redaktorius Agatonas Gilleris puikiai žinojo, kieno plunksna surašė šį veikalą. 1868 metais Gilleris Paryžiuje paskelbė antrąjį veikalą *Historia powstania narodu polskiego (Lenkų tautos sukilimo istorija)* toma, kuriame vienas svarbesnių XII skyriaus „O niektórych oddziałach litewskich“ („Apie kai kuriuos lietuviškus dalinius“) šaltinių buvo *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi*. Gilleris atpasakojė leidinyje *Ojczyzna* paskelbtą veikalą. Nors ir praleido dalį detalių, bet preciziškai laikėsi dėstymo sekos, minėjo visus aprašytus sukilėlius (Zigmantą Citavičių, Povilą Šimkevičių, Boleslovą Kolišką, Zigmantą Sierakauską, Antaną Mackevičių, Pauliną Bagdonavičių, Adomą Bitį, Tomą Kušleiką ir Mamertą Gedgaudą), pataisė pasitaikančius netikslumus ir komentavo, jo manymu, nepagrįstus teiginius. Savo darbo pagrindiniame tekste ir išnašose Gilleris nurodė kuriamo naratyvo apie sukilimą šaltinį ir jo autorių, kurį vadino „ponu Medekša“ („pan Medeksa“), tiesa, vardo nepaminėjo⁸. Taigi dvidešimtmečio autoriaus, jeigu juo laikytume Antaną Medekšą, veikalas funkcionavo jau 7-uju XIX amžiaus dešimtmečiu ir atliko svarbų vaidmenį įamžinant sukilimo istoriją. Tiesa, Gilleris autoriui priekaištavo, kad pasakojimą baigė Adomo Bičio žygiais ir per mažai dėmesio skyrė Ignacijaus Liaskovskio veiksams, atskirai neaprašė tokio svarbaus Lietuvos sukilėlio kaip Boleslovas Dluskis⁹. Taigi darbo *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi* autorius buvo žinomas ir Medekšos autorystė istoriografinių diskusijų nei tada, nei vėliau nesukėlė¹⁰.

Kitas su Medekša susietas kūrinys sukilimo tema ilgą laiką egzistavo kaip rankraštis, bet istorikams buvo žinomas. Tai anoniminė kunigo ir sukilėlio Antano Mackevičiaus biografija. Jos rankraštis saugomas Lenkijos nacionalinės bibliotekos Varšuvoje Rankraščių skyriuje. Darbo *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi* autorystė nekelia abejonių, o štai Mackevičiaus biografijos teksto skyrimas Medekšai tebelieka viena iš galimų versijų. Šenavičienė lygino monografijos ir rankraščio apie Mackevičių tekstus ir padarė išvadą, kad pastarajame veik pusė skyriaus apie Mackevičiaus dalyvavimą sukilime yra identiška monografijos tekstui apie tą patį asmenį. Šenavičienė,

4 Borejsza 1963a, 64, 90; Borejsza 1963b, 119; Borejsza 1966, 43, 108, 172.

5 Staliūnas 2000, 133–134.

6 Jurkowski 2001, 245.

7 Šenavičienė 2012; Šenavičienė, Junevičius 2015.

8 Giller 1868, II, 306–335.

9 Giller 1868, II, 335.

10 Šenavičienė teigia, kad monografijos teksto autoriumi Antanas Medekša pirmą kartą įvardytas Jokūbo Geištoro atsiminimų, išleistų 1913 metais, prierašuose (žr. Šenavičienė 2012, 14). Iš tikrųjų šiuose atsiminimų prierašuose (kaip ir Gillerio veikale) autoriumi nurodytas bevardis Medekša („Medeksa“). Žr. [Gieysztor] 1913 2, 267.

remdamasi šiuo sutapimu ir rankraščio braižą palyginusi su Surmantų dvaro katalogą sudariusio asmens, kuriuo laikomas Medekša, braižu, daro prielaidą, kad rankraščio apie Mackevičių autorius yra tas pats Antanas Medekša¹¹. Tačiau sutampantys teksto fragmentai sudaro tik dalį viso Mackevičiaus biografijos teksto. Kieno nors kito parašyto kūrinio kompiliacinis panaudojimas XIX amžiuje buvo įprasta praktika – tai rodo kad ir minėtasis Gillerio veikalas *Historia powstania narodu polskiego*, į kurį perimta kitų autorių tekstų. Todėl atribucijai nepakanka abiejų kūrinių fragmentų panašumo. Taip pat trūksta svarumo argumentui, susijusiam su Surmantų bibliotekos katalogo ir rankraščio apie kunigą Mackevičių rašysenų vizualiuoju palyginimu. Yra išlikę ir daugiau Medekšos autografų, neskelbtų jo rankraščių, kuriais autorė galėjo pasinaudoti atlikdama rimtesnę grafologinę analizę, bet to nepadarė.

Į šio straipsnio autorės akiratį Medekša pateko kaip bajoras žemvaldys, kurio veiklą ir kūrybines aspiracijas skatino bajorų žemvaldžių padėtis pralaimėjus sukilimą, susiaurinus jų žemėvaldą ir praradus baudžiavinį kaimą. Jiems teko imtis naujų veiklų, prisitaikyti prie naujų ekonominių santykių ir socialinės sanklodos, reaguoti į tautinį visuomenės susiskaidymą. Medekšos rašytinis palikimas, skelbti ir neskelbti darbai rodo, kad jis buvo aktyvus kraštui aktualiais ekonominiais ir socialiniais klausimais. Šiomis sąlygomis nereikėtų stebėtis Medekšos išitraukimu į bajorų žemvaldžių visuomeninę ir praktinę veiklą, sutelktą Žemės ūkio draugijose, kurios Rusijos imperijos Vakarų gubernijų bajorams ilgą laiką buvo vienintelė prieinama viešosios veiklos forma. Žemės ūkio draugijoms priklausė dauguma pasiturinčios bajorijos, bandžiusios prisitaikyti prie kapitalistinių santykių. Tačiau nė vienas toks bajoras nebandė šių santykių paversti teorinių apmąstymų objektu taip, kaip tai padarė Medekša, gilinęs į politinę ekonomiką, valstietijos įtraukimą į modernėjančios visuomenės ūkininkavimo sistemą.

Medekšos kūryboje sukilimo tema nėra pagrindinė. Kol kas galima kalbėti tik apie vieną publikaciją emigracijoje ir vis dar nerastą (galbūt suvis dingusį) atsiminimų apie sukilimą rankraštį. Šiandien žinomi Medekšos skelbti ir neskelbti darbai buvo parašyti labai vėlai, XX amžiaus pradžioje. Jo kūrybinės veiklos apogėjus sutampa su bajorų elito ir kitų visuomenės sluoksnių suaktyvėjimu, modernių tautų formavimusi, ekonominių ir socialinių teorijų populiarumu ir viešosios erdvės persitvarkymu.

Šio straipsnio tikslas – paskelbti naujų duomenų iš Medekšos gyvenimo ir veiklos, taip pat aptarti jo kūrybos palikimą, rodantį pasiturinčio Žemaitijos dvarininko intelektualinius siekius, gyvą domėjimąsi civilizacijos pažanga, ženklų prisidėjimą prie Lietuvos visuomenės gerovės kūrimo. Pagrindinis dėmesys skiriamas rankraštiniam palikimui, ypač iki šiol istoriografijoje nežinomam rankraščiui apie žemės ūkio kreditą Rusijos imperijoje.

2. (NE)ĮMINTA BIOGRAFIJA. Antano Medekšos biografas Marianas Tyrowiczius atsekė jo gyvenimą iki XIX amžiaus 8-ojo dešimtmečio vidurio. Pasak šios biografijos versijos, Kauno gubernijos dvarininko sūnus, baigęs Vilniaus bajorų insti-

¹¹ Šenavičienė 2012, 18–19.

tutą, kiek pasimokęs Maskvos universiteto Istorijos ir filosofijos fakultete, 1863 metais grįžo į Lietuvą ir įsitraukė į sukilimą¹². Medekšos kovų kelias prasidėjo Žemaitijoje, Raseinių apskrityje (t. y. jo gimtose apylinkėse) Povilo Citavičiaus (Paweł Cytowicz) būryje, kur jis ėjo būrio išdininko pareigas. Mūšyje prie Tytuvėnų pateko į nelaisvę, bet jam pavyko išsivaduoti; vėliau kovojo kituose Žemaitijos sukilėlių būriuose, galiausiai pateko į Augustavo gubernijoje veikusį Vincento Reklevskio (Wincenty Reklewski) būrį. Tų pačių metų lapkričio mėnesį emigravo į Paryžių. Šį gyvenimo etapą vainikavo straipsnių ciklas apie sukilėlių būrius Žemaitijoje, kurį 1864–1865 metais skelbė emigrantų leidinys *Ojczyzna*. Tyrowiczius taip pat teigė, kad Medekša parašė ir atsiminimus, kuriuos laikęs rankose tik Jokūbas Geištoras (Jakób Gieysztor). Juose perteikė jo asmeninius išgyvenimus per sukilimą. (Rankraštis *Pamiętnik Jurahy [Juragos atsiminimai]* dingęs.) Medekšos gyvenimą emigracijoje biografas skyrė į du etapus: trumpąjį – Niujorke, kur veik metus dirbo prekyboje, ir ilgesnįjį – 1866–1874 metai, praleistą Paryžiuje ir Londone. Paryžiuje gyveno iš dirbtinių gėlių dirbtuvės pajamų. Medekšos pažiūroms įtaką darė trumpai veikusio Lenkų emigracijos susivienijimo (*Zjednoczenie Emigracji Polskiej*) aplinka, kurioje būrėsi radikaliai nusiteikę demokratai. Šių pažiūrų nuosekliai laikėsi leidėjas, literatas ir publicistas Józefas Tokarzewiczius.

Tuometines Medekšos pažiūras atspindėjo jo straipsnis žurnale *Zmowa*. Išėjo tik vienas žurnalo numeris, bet Medekša buvo tarp jo redaktorių (Jerzy W. Borejsza teigia, kad jis taip pat finansavo žurnalo leidybą¹³). Straipsnyje Lenkijos nepriklausomybės klausimu polemizavo su rusų anarchizmo adeptais, pirmiausia Michailu Bakuninu. Prasidėjus 1870 metų Prancūzijos ir Vokietijos karui, išvyko į Londoną, vėliau grįžo į Paryžių, bet politine veikla nebesidomėjo. 1874 metais gavo imperijos valdžios leidimą gyventi Varšuvoje, kur galbūt bendradarbiavo ten leistame savaitraštyje *Głos (Balsas)*. Tiesa, ši jo veikla nepasitvirtino. Apie tolesnį Medekšos gyvenimą Tyrowiczius žinių neturėjo, tik užsiminė, kad jis ūkininkavęs Surmantuose, bet dvarą pardavęs, miręs 1912 metais, tačiau nežinoma, kur ir kada, taip pat nieko nežinoma apie jo šeimą¹⁴.

Tuos pačius Medekšos biografijos faktus pakartojo Šenavičienė, išplėtojusi kontekstą informacija apie lenkų emigracijos susivienijimą ir atpasakojusi Medekšos straipsnio žurnale *Zmowa* turinį. Ji taip pat patvirtino Medekšos gyvenimo Surmantuose faktą, remdamasi savo pačios rastu šio dvaro bibliotekos katalogu, Medekšos sudarytu 1876–1909 metais. Šenavičienė užsiminė ir apie dvarininko dėmesį krašto švietimui, pasireiškusi aktyviu dalyvavimu lenkų ir lietuvių inteligentijos pasitarimuose dėl universiteto Vilniuje steigimo, šios idėjos propagavimu spaudoje ir deklaracijos dėl „Liuoso universiteto“ įkūrimo pasirašymu¹⁵.

12 Anot Medekšos, kurį 1874 metų liepos 30 dieną apklausė Politinių reikalų tardymo komisija, jis mokėsi Maskvos universiteto Filologijos fakultete, vėliau perėjo į Teisės fakultetą (Дѣло о польском выходцѣ уроженцѣ Ковенской губерніи Антоніѣ Медекшѣ, 16r).

13 Borejsza 1963b, 119.

14 Tyrowicz 1975, 366–367.

15 Šenavičienė 2012, 14–18. Apie Medekšos indėlį universiteto steigimo klausimu plg. Staliūnas 2000, 133–134.

Rašiusieji apie Medekšą dėl jo gyvenimo datų nediskutavo. Daugiau klausimų kėlė jo gimimo ir mirties vietos, informacija apie šeimą.

Tyrowiczius, sekdamas Geištoro atsiminimų leidėjais, rašė, kad Medekša gimė Pakėvyje prie Dubysos, Kauno krašte¹⁶. Šenavičienė nustatė jo gimimo vietą, remdamasi Aleksandro Włodarskio papildytu Stanisławo Uruskiego herbynu¹⁷. Anot tyrėjos, Medekša gimė ne Pakėvyje, bet Paliesyje, Kelmės apskrityje¹⁸, ten pat prie Dubysos; taip pat pabrėžė, kad istoriografijoje kaip jo gimimo vieta kartais nurodomi Surmantai Raseinių apskrityje, Verėduvos apylinkėse¹⁹. Biografų nuomonės sutampa: Medekšos tėvas buvo Surmantų dvaro savininkas, tuo pačiu vardu – Antanas. Tačiau kas buvo jo motina, tyrėjai nesutarė: vieniems ji buvusi Liucina Skirmuntaitė²⁰, kitiems – Karolina Stodolnickytė²¹, tačiau nė vienas savo versijų negrindė dokumentais. Toks pat neatsakytas klausimas liko Medekšos mirties vieta ir jo šeima, nors Šenavičienė ir bandė rekonstruoti jos sudėtį²².

Vis dėlto epizodiškai užčiuopta Medekšos gyvenimo ir veiklos istorija paliko daugiau pėdsakų, kurie leidžia patikslinti jo biografijos faktus, atidžiau įsižiūrėti į šią įsimintiną asmenybę.

Pirma, išliko Medekšos gimimo metrikai. Raseinių apskrities Girkalnio Šv. Jurgio Romos katalikų parapiinės bažnyčios 1835–1845 metų gimimo metrikų knygos įrašas nr. 167 rodo, kad 1844 metų rugsėjo 10 dieną Paliesio dvare gimė, o lapkričio 29 dieną buvo pakrikštytas bajorų sutuoktinių Antano Medekšos ir Liucinos Svekauskytės-Medekšienės („Lucyna z Swiekowskich“) sūnus Antanas²³. Taigi šis dokumentas leidžia patikslinti Medekšos gimimo datą – iki šiol teigta, kad jis gimė 1845 metais. Taip pat bažnytiniai metrikai fiksavo jo gimimo vietą ir motinos vardą bei pavardę.

Antra, 1912 metais laikraštis *Litwa*, kurį leido Mečislovas Davainis-Silvestraitis (Mieczysław Dowojna-Sylwestrowicz), bandęs įtikinti visuomenę, kad bajorams pakeliui su modernia lietuvių tauta, skiltyje „Žinios“ išspausdino trumpą Medekšos nekrologą. Jo tekstas yra svarbus Medekšos biografijos rekonstrukcijai, todėl jį reikėtų pateikti visą:

† Antoni Medeksza*, który zmarł w 11 Wilnie w dniu 1 października r.b. ma 67 lat 67, był ziemianinem gubernji kowieńskiej, pow. rosieńskiego, dziedzicem 11 dóbr Siurmonty z folwarkami, w parafji 11 girtakolskiej. Weteran z 1863 r. i literat, 11 który napisał kilka prac poważnych w 11 języku polskim i litewskim („Draugija“ 11 kowieńska), Po śmierci swojej pozostawił 11 barzdo cenne pamiętniki, nader ciekawe, 11 opisujące wypadki 1863 roku w Litwie i 11 emigrację jego zagranicę. Jako człowiek 11 bywały, inteligentny i ustosunkowany, 11 pomieścił tam barzdo wiele ważnych i 11

16 Tyrowicz 1975, 366.

17 [Włodarski] 1933, 2, 44–45.

18 XIX amžiuje Kauno gubernijoje Kelmės apskrities nebuvo.

19 Šenavičienė 2012, 14, 29 išn.

20 [Gieysztor] 1913 1, 382.

21 Tyrowicz 1975, 366.

22 Šenavičienė 2012, 14, 15, 18.

23 Księga metryk o narodzonych parafialnego Rzymskokatolickiego Girtokolskiego kościoła od roku 1835, 188v.

nieznanych rzeczy i dokumentów. Było ||by rzeczą nader požadaną, aby rodzina || pozostała po zmarłym postarała się o wy||danie jego pozostałości litewskich.

Ś. p. A. M. był rodzonym, jedynym || bratem, współpracowniczką naszej pani || Stanisławy Paszkiewiczowej. Cześć jego || pamięci!

* Polska forma tego nazwiska pochodzi od || litewskiej *Medeszka*, co znaczy – poszukujący || miodu. W dawnych czasach w Litwie były || pszczoły leśne, których poszukiwacze nazywali || się prawdopodobnie *medeszka i*, poszukiwacze || miodu²⁴.

Vertimas

Antanas Medekša*, kuris mirė Vilniuje, šių metų spalio 1 dieną, sulaukęs 67 metų, buvo Kauno gubernijos Raseinių apskrities dvarininkas, Surmantų dvaro su palivarkais Girkalnio parapijoje paveldėtojas. 1863 metais veteranas, literatas, parašęs kelis svarbius veikalus lenkų ir lietuvių kalbomis (Kauno „Draugija“²⁵). Jis paliko labai vertingus atsiminimus, nepaprastai įdomius, kuriuose aprašo 1863 metų įvykius Lietuvoje ir savo emigraciją į užsienį. Kaip žmogus patyręs, inteligentiškas ir įtakingas, juose surašė labai daug svarbių ir nežinomų dalykų bei dokumentų. Labai pageidautina, kad velionio giminė pasirūpintų išleisti jo lietuvišką palikimą.

Š[viesaus] a[tminimo] A. M. buvo tikras, vienintelis, mūsų bendradarbėš ponios Stanislavos Paškevičienės brolis. Garbė jo atminimui!

* Šios pavardės lenkiška forma kilusi iš lietuviškos *Medeszka*, tai reiškia – medaus ieškotojas. Seniau Lietuvoje buvo miško bičių, kurių ieškotojai galbūt vadinosi *medeszka i*, medaus ieškotojai.

Nekrologe pateikiama svarbių detalių. Paaiškėja biografų nenustatyta Medekšos mirties vieta – Vilnius, nusakoma Surmantų dvaro vieta – Raseinių apskritis, Girkalnio parapija, pasitvirtina informacija apie rašytus atsiminimus, paaiškėja, kad Medekša turėjo seserį, ir ne šiaip žemvaldę ar dvaro ponią, bet energingą laikraščių *Aušra*, *Viltis* ir *Litva* bendradarbę, literatę ir vertėją, Aleksandro Fromo-Gužučio bičiulę, Konstancijos Skirmuntaitės korespondentę, visuomenės veikėją, nepelnytai primirštą Stanislavą Medekšaitę-Paškevičienę (Stanisława z Medekszów Paszkiewiczowa, 1846–1933). Jos literatūriniai kūriniai apie pagonišką Lietuvą ir kiti buvo skelbiami lietuvių ir lenkų kalbomis²⁶.

Apie Medekšos tėvus buvo žinoma nedaug. Uždangą šiek tiek praskleidė Stanislavos Medekšaitės-Paškevičienės atsiminimai, išspausdinti laikraštyje *Litva*²⁷, o tiks-

24 [Anonimas] 1912, 300; prie Medekšos pavardės įrašyta žvaigždutė buvo paaiškinta skilties nuorodose. Kalbama apie pavardės etimologiją.

25 Turimas omenyje Adomo Dambrausko-Jakšto leidžiamas leidinys *Draugija: literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis*.

26 Brigys 1996-06-19; Butkuvienė 2008; Butkuvienė 2011. Šenavičienė, remdamasi kritiškai vertintiniais herbynais, Medekšaitę-Paškevičienę nepagrįstai laiko Medekšos teta (žr. Šenavičienė 2012, 15, 29 išn.).

27 [Paszkiewiczowa] 1911, 236–237.

liau – jos reakcija į Davainio-Silvestraičio atsiminimus, kur jis dalijosi vaikystės išpūdziais apie lietuvių kalbos vartojimą žodžiu ir raštu ne tik jo paties šeimoje, bet ir smulkių bei vidutinių Žemaitijos bajorų dvaruose²⁸. Stanislava prisiminė, kad jos tėvas, auklėtas Apšvietos laikų dvasia, kai Abiejų Tautų Respublikos bajorai teikė pirmenybę prancūzų kalbai, su savo kaimynais ir svečiais mėgęs bendrauti lietuviškai, o motina šią kalbą mokėjo puikiai. O vaikams draudė kalbėti su tarnais lietuviškai – kad „nepagadintų“ lenkų kalbos. Tačiau nekyla abejonių, jog sesuo ir brolis mokėjo lietuvių kalbą ir ją aktyviai vartojo. Tarkim, Stanislava iš lietuvių kalbos į lenkų vertė straipsnį apie Horodlės uniją²⁹. O jos brolis savo bibliotekoje turėjo lietuviškų leidinių, kuriuos tikriausiai ir skaitė³⁰.

Informacijos apie Medekšos dvarą ir šeimą suteikia Paliesio dvaro sekvestravimo byla³¹. 1863 metų spalio 31 dieną Paliesio dvarą aprašę valdininkai pažymėjo, kad jį sudaro keturios dalys: pats dvaras ir trys palivarkai – Surmantai, Aužgiris (kitai – Mikutaičiai) ir Pamituvis, taip pat keli kaimai bei viensėdžiai (Aužgirio, Misiūnų, Pamituvio, Pasvadu, Stakiškės, Surmantų ir Žvirgždžių)³². 1865 metais sudarytame Kauno gubernijoje sekvestruotų dvarų sąrašė nurodytas dvarui priklausęs žemės ir miško plotas (4311 dešimtinių)³³. Taigi dvaro būta stambaus.

Šie dokumentai rodo, kad tėvoninio dvaro savininkas buvo 1849 metų rugsėjo 28 dieną nuo džiovos miręs septyniasdešimtmetis Antanas Medekša, Mikalojaus sūnus³⁴, o paveldėtojai – jo mažamečiai vaikai: sūnus Antanas, kuriam pagal įstatymą priklausė 5/7 nuosavybės dalis, taip pat dukterys Stanislava ir Liucina. Jų motinai iki gyvos galvos priklausė našlės dalis. Vaikams iki pilnametystės buvo paskirti globėjai, tarp jų – vaikų motina, o dvarą prižiūrėjo Raseinių bajorų globos įstaiga. Sukilėliui Medekšai atsidūrus emigracijoje, šeima oficialiai apie jo buvimo vietą nežinojo. Pagal imperinius įstatymus sukilime dalyvavusio asmens sekvestruotą turtą galėjo administruoti bendrasavininkiai, tačiau pajamos nuo sukilėlių turto dalies turėjo atitekti valstybei. Neatidalyto turto bendrasavininkės buvo Antano motina, antrą kartą ištejęs už Andriejaus Jotauto (Andrzej Jatowt, apie jį veik nieko nežinoma), ir nepilnametės seserys. 1875 metais šioje byloje dar minimas nepilnametis Andriejus Jotautas jaunesnysis, netikras Medekšos brolis, kuris neturėjo teisės į tėvoninį dvarą, išskyrus motinos, Liucinos Svekauskytės-Jotautienės *primo voto* Medekšienės, dalį.

28 [Dowojna-Sylwestrowicz] 1911, 202–210.

29 [Paszkieviczowa] [be datos], 10r–33v.

30 Surmantų dvaro bibliotekoje buvo šie lietuviški leidiniai: „Motiejus Wołonczewskis, *Zemajtiu Wiskupiste*, Wilniuj, 1848, t. 1–2; D. A. Koropczewskij, K. Jokantas, *Urwinis zmozgus*, Wilnius, 1905; J. Basanavičius, *Lenkai Lietuvoje*, Chicago, 1903; Dvi moteri, *Parduotoji laimė*, Vilnius, 1905; *Draugija. Literatūros, mokslo ir politikos mėnesinis laikraštis*, 1907 m. kompletas“ (žr. Katalog biblioteki w Surmontach, 22r, 54r, 57r, 59r).

31 Дело о секвестрованном имении Полесье помещика Медякши, 1r–339r.

32 Дело о секвестрованном имении Полесье помещика Медякши, 1r.

33 Свѣдѣние о секвестрованныхъ в Ковенской губерніи именіяхъ, 4r.

34 Книга для записи умершихъ и погребаемыхъ Тельшевско-Самогитской Епархіи Гиртакольскаго прихода съ 1849 по 1863 год, 9r.

Paliesio dvarui, kurio didžioji dalis priklausė Antanui, sekvestras galiojo 1863–1873 metais, vėliau jis buvo panaikintas. Jotautai ir Medekšaitės gyveno Surmantuose, Paliesio žemę nuomojo bajorams ir laisviesiems valstiečiams, mėgindami gauti daugiau pajamų, bet didesnę jų dalį atiduodami išdui. Nuo 1864 metų liepos 15 dienos sekvestruotą dvarą pakaitomis su Raseinių bajorų globos įstaiga administravo Svekauskytė-Jotautienė, išipareigojusi Kauno gubernijos valstybės turtų įstaigai atiduoti sūnaus pajamas, t. y. iš viso per metus 3121,6 sidabro rublių. Siekdama sumažinti patiriamus nuostolius ji dar mėgino iš valstybės išdo, tenkinusio velionio jos vyro Medekšos kreditorių prašymus, iš dvaro pajamų padengti jo skolas, tokiu pat būdu susigrąžinti sūnui skolintus pinigus. Mat prieš išeidamas į sukilimą, 1863 metų vasario 1 dieną, liudininkų akivaizdoje šis pasirašė skolos raštelį 10 tūkstančių sidabro rublių, kuriuos žadėjo gražinti motinai po trejų metų³⁵.

Medekša grįžo į tėviškę 1874 metų liepos mėnesį, jam buvo skirta policijos priežiūra. Kartu su juo atvyko žmona Karolina ir penki jų vaikai: septynmetė Liucina, šešiametis Jonas, keturmetis Kazimieras ir dviejų mėnesių amžiaus dvynukės Elena bei Ona³⁶. Tėviškėje Medekšos laukė nelinksmos žinios: paaiškėjo, kad prieš ketverius metus, 1871 metų sausio 17 dieną, nuo vėžio mirė motina, palikusi našlaičiais sūnų Andriejų Jotautą, dukras Stanislavą ir Liuciną Medekšaites³⁷. Dar po metų, 1872 metų lapkričio 11 dieną, ten pat, Surmantuose, nuo džiovos mirė dvidešimt ketverių metų amžiaus Liucina Medekšaitė³⁸. Antanas ir Stanislava pasidalijo dėl valstiečių reformos apmažėjusį tėvo palikimą: brolis apsigyveno Surmantuose, o sesuo – Paliesyje, kuriame vėliau, jau ištekėjusi, gyveno su vyru Konstantinu Paškevičiumi ir vaikais. XIX amžiaus antrosios pusės duomenimis, abu dvarai administraciniu požiūriu priklausė Mankūnų valsčiui³⁹. XX amžiaus pradžios stambių žemvaldžių sąraše, sudarytame valdžios pavedimu, Surmantų dvaro (rus. *Сурмонты*, 1250 dešimtinės žemės) savininku nurodytas „дворянинъ Медекша Антонъ Антоновичъ“, o Paliesio (rus. *Полесе*, 484 dešimtinės žemės) savininke – „дворянка Пашкевичъ Станислава Антоновна“. Pažymėta, kad abu gyvena savo dvaruose ir juose ūkininkauja⁴⁰. Taigi brolis ir sesuo gyveno kaimynystėje, neabejotinai bendravo, o sesers lituanistinė veikla galėjo turėti įtakos Medekšos į(si)traukimui į lietuvišką aplinką.

35 Дело о секвестрованном имении Полесье помещика Медякши, 13r–13v, 19r, 35r–36r, 59r, 64r–71r, 92r, 260r–261r, 319r.

36 Дѣло о польскомъ выходцѣ уроженцѣ Ковенской губерніи Антоніѣ Медекшѣ, 6r, 19r–19v.

37 Книга для записи умершихъ и погребаемыхъ Тельшевско-Самогитской Епархіи Гиртакольскаго прихода съ 1863 по 1876 год, 109r.

38 Книга для записи умершихъ и погребаемыхъ Тельшевско-Самогитской Епархіи Гиртакольскаго прихода съ 1863 по 1876 год, 132r.

39 1880 metų dokumentuose Paliesio ir Surmantų dvarai Raseinių apskrities Mankūnų valsčiuje minimi kaip vienas dvaras (žr. По заявлѣніямъ помѣщика Ковенской губерніи Ивана Довгирда о предполагаемыхъ со стороны крестьянъ его имени насильственныхъ дѣйствіяхъ, 7r).
40 Дѣло о предоставленіи Уѣздными Предводителями Дворянства вѣдомостей съ свѣдѣніями о землѣвладельцахъ русскихъ, полякахъ и нѣмецкой національности, имѣющихъ не менее 500 дес. земли, 51r–52v.

Grįžusio iš emigracijos Medekšos gyvenimas buvo panašus į daugelio stambių Žemaitijos dvarininkų gyvenimą po baudžiovos panaikinimo ir po sukilimo, kai imperijos valdžios sugalvotu terminu vadinami „lenkų kilmės bajorai“ (*дворянство польскаго происхождения*) patyrė valdžios represijų.

Medekšai teko bylinėtis su pretendavusiais į dvaro žemę laisvaisiais žmonėmis, kuriuos aplenkė baudžiovos panaikinimo įstatymas. Laisvieji žmonės, baudžiovos laikais nuomoję dvarų žemę, buvo rimta stambių Žemaitijos dvarų problema. Ją siekė, bet neįstengė išspręsti dvarininkai, teismai ir valdžia, kol XIX amžiaus 9-ojo dešimtmečio pradžioje nebuvo paskelbtas įstatymas dėl laisvųjų žmonių žemėtvarkos⁴¹. Itin daug konfliktų kilo Raseinių ir Šiaulių apskričių dvaruose, kai laisvieji žmonės atsisakė sudaryti su dvarininkais terminuotas žemės nuomos sutartis, kaip reikalavo įstatymai. 1877–1880 metais vyko šių laisvųjų žmonių iškeldinimas iš dvarų, sumokėjus jiems kompensacijas. Tačiau dažnai žmonėms reikėjo ne pinigų, bet žemės, kurią jie dirbo karta iš kartos. Surmantų dvaro laisvieji žmonės ginklu pasipriešino juos keldinusiai policijai. Neramumai persimetė į kaimyninius dvarus, bet truko neilgai⁴². 1879 metais keli laisvieji žmonės grįžo į Surmantus ir savavališkai užėmė dvaro žemę. Medekša pateikė skundus gubernijos valdžiai ir taikos teisėjų suvažiavimui, priėmusiam sprendimą iškeldinti žmones, pažeidusius privačios nuosavybės teisę. 1880 metais vieną šeimą iškeldino kareiviai, dar vienas asmuo pasitraukė iš dvaro 1881 metais, kai Valdantysis Senatas nepatenkino jo kasacinio skundo⁴³.

Laisvųjų žmonių neramumai dvaro gyvenimo ritmo netrikdė. Iki XIX amžiaus paskutiniojo dešimtmečio Medekšos paminėjimų šaltiniuose nerasta. Tad galima daryti prielaidą, jog būta įprastų dvarininko rūpesčių, susijusių su dvaro ūkiu ir kasdienybe.

Politinio ir visuomeninio sąstingio laikotarpiu formavosi Medekšos intelektualinių interesų sritis. Lietuvos provincijos neaplenkė iš Vakarų sklidusios idėjos, mokslo ir kultūros naujienos. Tai rodo Surmantų dvaro bibliotekos katalogo įrašai. Tarp knygų, įsigytų XIX amžiaus 8–9 dešimtmečiais, vyravo pozityvizmo adeptų ir nepertraukiamos pažangos entuziastų darbai. Bibliotekos lentynose sugulė Charleso Darwino, Herberto Spenserio į rusų ar lenkų kalbą versti veikalai. Medekša sėmėsi pozityvizmo ir logikos pagrindų, domėjosi socialine nelygybe ir žmogaus laisvos valios raiška⁴⁴.

41 Plg. Vairašauskaitė 2015, 1–21.

42 По заявлѣніямъ помѣщика Ковенской губерніи Ивана Довгирда, 7r–8r, 14r.

43 По прошенію помѣщика Ковенской губерніи Антона Медекши о выселеніи из имени его крестьянъ Петкевича, Урбановича и братьевъ Каупайтисовъ, 5r–11r, 29r–30r, 39r–40r, 51r.

44 „Karol Darwin, *O pochodzeniu człowieka*, przekład Lud. Masłowskiego z angielskiego, Kraków, 1874; Maur. Wilhelm Drobisch, *Statystyka moralności i wolnej woli*

ludzkiej, przekł. z niem. Z. L. Sumińskiego, Warszawa, 1874; Oskar Szmidt, *Nauka o pochodzeniu gatunków i darwinizm praktyczny*, przekł. A. Wrzeźniowskiego, Warszawa, 1875; Гербертъ Спенсеръ, *Изученіе социологии*, пер. с англ. И. А. Гольдсмита, СПб, 1875; Ant. Aug. Eger, *Zasady pozytywizmu*, Warszawa, 1876; Dr. M. Humecki, *Darwinizm*, Lwów, 1878; J. Stuart Mill, *Logika*, Warszawa, 1879” (žr. Katalog biblioteki w Surmontach, 26r, 26v, 29r, 32v, 33r, 33v).

XIX amžiaus pabaigoje jo dėmesį patraukė politinė ekonomija, o ypač – dvarų kreditavimo ir kredito žemės ūkiui vystyti klausimas⁴⁵. Gilinimasis į kredito problemas buvo susijęs su Šiaurės Vakarų gubernijų stambių ir vidutinių dvarininkų telkimusi Žemės ūkio draugijose, pradėtose steigti nuo 1876 metų. Jos kryptingai investavo energiją, lėšas ir žinias į kapitalistinių žemės ūkių, produkcijos gamybą ir jos realizavimą, draudimą, naujų ūkininkavimo metodų, žemės ūkio technikos diegimą ir agrarinį švietimą. Šešių gubernijų (Vilniaus, Kauno, Gardino, Minsko, Mogiliavo ir Vitėbsko) žemės ūkio draugijos bendradarbiavo, plėtodamos įvairias veiklos formas⁴⁶.

Medekšos politinės ekonomijos žinios praverė kaip niekur kitur, kai kapitalizmo dvasia ėmė smelktis į bajorų dvarus. Panaikinus baudžiavą, opiausia dvarų ūkio problema buvo investicinės lėšos ir darbo jėga. Šiaurės Vakarų gubernijų bajorų dvarus kreditavo 1873 metais įsteigtas komercinis akcinis Vilniaus žemės ūkio bankas, teikęs trumpalaikius ir ilgalaikius kreditus. Banko įstatai numatė paskolų palūkanas ir mokėjimus, skirtus banko atsarginiam kapitalui bei akcininkų dividendams⁴⁷. Daugumą banko klientų sudarė tie, kurių galimybės naudotis valstybinių bankų kreditu buvo ribotos. Komercinių bankų nustatytos palūkanos ir mokėjimai bajorams žemvaldžiams kėlė nemažai rūpesčių, todėl jie daug dėmesio skyrė pigesnių kreditų paieškoms.

Nuo 1893 metų žemvaldžių santykiai su Vilniaus žemės ūkio banku ir pigesnio kredito paieška tapo nuolatiniu stiprios ir įtakingos Minsko žemės ūkio draugijos dienotvarkės klausimu. Romanas Jurkowskis monografijoje apie Šiaurės Vakarų gubernijų Žemės ūkio draugijų veiklą nagrinėjo šios draugijos pastangas suburti šešių gubernijų žemvaldžius deryboms su Vilniaus žemės ūkio banku dėl palankesnių kredito sąlygų. Šioms sąlygoms parengti buvo suformuota trylikos asmenų komisija, į kurios sudėtį įtraukė ir Medekšą⁴⁸. Jis rimtai domėjosi kredito sistemos radimosi reikalais, 1898 metais sutiko atstovauti Raseinių žemės ūkio draugijai (jai priklausė) bendroje komisijoje, turėjusioje rengti siūlymus dėl Savitarpio žemės ūkio kredito draugijos steigimo. Apie Raseinių žemės ūkio draugijos posėdį, kuriame jis ir Vaitiekus Ivanovičius (Wojciech Iwanowicz) buvo išrinkti atstovauti raseiniškiams, paskelbė pats Medekša Sankt Peterburge lenkų kalba leistame laikraštyje *Kraj (Kraštai)*⁴⁹. Dar kartą apie savo dalyvavimą rengiant Savitarpio žemės ūkio kredito draugijos

45 „Джонъ Стюартъ Милль, Основанія политической экономіи с нѣк. прилож. к общественной философіи (пер. с англ.) 2 тома, изд. А. Н. Пыпина, СПб 1865; Maurycy Meyer, *Główne kierunki najnowszej ekonomii politycznej*, Warszawa, 1889; И. Иванюковъ, *Политическая экономія*, 1891, Москва; Jan Włoch, *Ziemia i jej odłożenie w Królestwie Polskim*, 1892, W-wa; *Собрание узаконений и правъ по земскому кредитному обществу губерній Царства Польскаго*, Варшава, 1894; В. Быстренинъ, *Земель-*

ный кредитъ и оскудѣнне, 1895, Петербургъ; Джонъ Кельсъ Ингрэмъ, *Исторія политической экономіи*, 1897, Москва; Д. Д. Моревъ, *Руководство политической экономіи*, 1899, Петербургъ“ ir kt. (žr. Katalog biblioteki w Surmontach, 32r, 40r, 42v, 43r, 46r, 55r, 57r, 58r).

46 Plg. Jurkowski 2001.

47 *Уставъ*, 1872, 13.

48 Jurkowski 2001, 245.

49 [Medeksza] 1898-07-17 (29).

nuostatus jis priminė *Kurjer Litewski (Lietuvos kurjeris)* 1906 metais, imperijoje suaktyvėjus visuomeninei ir politinei veiklai. Anot paties Medekšos, kaip Kauno, Minsko ir Vilniaus gubernijų žemės ūkio draugijų atstovas 1898 metais jis išsiųstas į Varšuvą. Ten, konsultuojamas Lenkijos Karalystės žemės ūkio kredito draugijos teisininko Henryko Bakowskio, parengė Lietuvai ir Baltarusijai skirtos analogiškos draugijos nuostatų projektą. Šį projektą svarstė Minsko žemės ūkio draugija, padariusi jame daug pakeitimų, pirmiausia suderinusi su Chersono žemės ūkio kredito draugijos nuostatais, kaip to reikalavo imperijos įstatymai. Medekšos manymu, buvo didžiulė klaida remtis beveik pusės amžiaus senumo nuostatais ir neatsižvelgti į Lietuvos ir Baltarusijos specifika. Pakeistas projekto variantas nugulė Minsko žemės ūkio draugijos archyve ir Valstybės išdo ministerijos kanceliarijoje. Mat valdžia kredito draugijos steigimui nepritarė. Pirminis nuostatų projekto variantas liko Medekšos asmeniniame archyve ir dabar jis siūlė grįžti prie šio projekto svarstymo, juolab kad juo susidomėjo 1905 metų pabaigoje Vilniuje įsisteigusi Žemės ūkio bankų skolininkų sąjunga, kurią sudarė gubernijos žemvaldžiai ir kuriai jis pats priklausė⁵⁰.

Šios sąjungos atsiradimas tapo proga Medekšai ir vėl spaudoje pasisakyti vis dar nesutvarkyto žemės ūkio kredito klausimu⁵¹. Didesnes viltis, kad problemų sprendimas pagaliau pajudės, jis vis dėlto dėjo į Valstybės dūmą, kuri rengėsi svarstyti agrarinę reformą. Galbūt todėl daug dėmesio skyrė rinkimams, Kaune asmeniškai dalyvavo valstiečių kurijos susirinkime, nuo kurio priklausė, ar valstiečiai eis į sąjungą su bajorais žemvaldžiais. Kai tarp šešių į Valstybės dūmą išrinktų Kauno gubernijos delegatų buvo išrinktas tik vienas bajoras žemvaldys advokatas, 4 valstiečiai ir vienas kunigas, jis pripažino, kad tai žmonės pažangūs, remiantys krikščionių demokratų programą, bet ar jie gintų bajorų žemvaldžių interesus, kurie Medekšai rūpėjo, straipsnyje nekomentavo⁵². Jis tik viešai priminė ekonomiškai pasiteisinusį vokiečių ilgalaikio žemės ūkio kreditavimo eksperimentą, *Kurjer Litewski* paskelbęs straipsnį apie kredito draugiją, nuo 1806 metų veikusią Prūsijoje (būsimoje Varšuvos Kunigaikštystėje)⁵³. Ko gero, paskutinis Medekšos viešas pasisakymas apie žemės ūkio kreditavimą buvo straipsnis, 1909 metais išspausdintas laikraštyje *Goniec Wileński (Vilniaus kurjeris)*⁵⁴. Šiuo rašiniu jis atsiliepė į šešių gubernijų Žemės ūkio draugijų atstovų susirinkimą Kaune, vėl svarsčiusį Savitarpio žemės ūkio kredito draugijos steigimą. Medekša ragino dvarininkus nedėti vilčių į imperijoje veikusį Bajorų banką, bet burtis į susivienijimus, kuriuose būtų sau šeiminkai.

3. (NE)ĮMINTAS RAŠYTINIS PALIKIMAS: EKONOMINĖ TRAJEKTORIJA. Antano Medekšos veiklos Žemės ūkio draugijų aplinkoje pobūdis skatino jį plačiau pasisakyti apie žemės ūkio kreditavimą. Sutvarkytas žemėvaldos finansavimas reišė užtikrintą pramonės, prekybos ir žemės ūkio plėtrą. Sektinu pavyzdžiu jis laikė

50 Medeksza 1906-03-17 (30).

51 Medeksza 1906-02-18 (03-03).

52 Medeksza 1906-04-07 (20).

53 Medeksza 1906-04-22 (05-05).

54 Medeksza 1909-08-29–09-11.

Vakarų ir Vidurio Europos kraštus, daugiau ar mažiau sėkmingai naudojusius su-reguliuotą kredito sistemą siekiant ekonominės gerovės. Pagrįsta yra prielaida, kad sumanymą nagrinėti ūkį ir verslą išitraukusiai visuomenei opią problemą inspirovo kryptingos Žemės ūkio draugijų pastangos sudaryti dvarininkams palankias kreditavimo sąlygas.

3.1. RANKRAŠTIS KREDYT ROLNY W PAŃSTWIE ROSYJSKIEM. Medekša parašė mokslinį veikalą, priskirtiną politinės ekonomijos sričiai. Iki šiol istorikai jo nepastebėjo, nors dvarininkijos ekonominė veikla legaliose Žemės ūkio draugijose yra plačiai iširta⁵⁵. Didelės apimties (666 lapai *in folio*, prirašyti iš vienos pusės) dviejų dalių rankraštį *Kredyt rolny w państwie rosyjskiem (Žemės ūkio kreditas Rusijos valstybėje)* priglaudė Vilniaus mokslo bičiulių draugija. Neturėtume abejoti, kad draugija veikalą įsigijo po Medekšos mirties, t. y. po 1912 metų. Autorius pasirodė esąs pedantas. Skaitytojams jis pateikė išplėstinį darbo turinį, kuriame išsamiai apibrėžė dviejose dalyse aptariamus klausimus. Turinys užėmė net 24 (sic!) rankraščio lapus.

Remiantis itin kruopščiu rankraščio turinio pateikimu, nesunkiai nustatoma veikalo struktūra⁵⁶. Jį sudaro pirmos (statistinės) dalies įvadas ir 9 skyriai, antros (istorinės) dalies įvadas, 5 skyriai ir pabaiga. Pirmoje dalyje autorius aptarė tokias temas: I skyrius „Kredyt rolny przed reformą włościańską i Towarzystwo Wzajemnego Kredytu Ziemskiego“ („Žemės ūkio kreditas iki valstiečių reformos ir Savi-tarpio žemės ūkio kredito draugija“); II skyrius „Kredyt rolny i kapitalizm“ („Žemės ūkio kreditas ir kapitalizmas“); III skyrius „Akcyjne banki ziemskie“ („Akciniai žemės ūkio bankai“), 2 poskyriai; IV skyrius „Odłuzenie guberni litewsko-białoruskich i Wileński bank ziemski“ („Lietuvos ir Baltarusijos gubernijų skolos ir Vilniaus žemės ūkio bankas“), 2 poskyriai; V skyrius „Państwowy bank szlachecki“ („Valstybinis bajorų bankas“); VI skyrius „Instytucje kredytowe Rosji i ich stosunki wzajemne“ („Rusijos kredito institucijos ir jų tarpusavio santykiai“); VII skyrius „Oszacowanie dóbr“ („Valdų įvertinimas“); VIII skyrius „Renta gruntowa“ („Žemės renta“); IX skyrius „Włościański bank ziemski“ („Valstiečių žemės ūkio bankas“), 2 poskyriai.

Antrąją (istorinę) dalį sudarė: I skyrius „Geneza stowarzyszeń kredytu rolnego“ („Žemės ūkio kredito draugijų genezė“), 4 poskyriai; II skyrius „Stan ekonomiczny Litwy“ („Lietuvos ekonominė padėtis“), 2 poskyriai; III skyrius „Towarzystwa rolnicze na Litwie wobec kwestii kredytu rolnego“ („Lietuvos žemės ūkio draugijų požiūris į žemės ūkio kredito klausimą“), 2 poskyriai; IV skyrius „Projekt ustawy Mińskiego Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego“ („Minsko žemės ūkio kredito draugijos nuostatų projektas“), 3 poskyriai; V skyrius „Landszafty, towarzystwa kredytowe i banki hipoteczne w Prusach i Austrii“ („Landschaftai, kredito draugijos ir hipotekos bankai Prūsijoje ir Austrijoje“), 3 poskyriai; Pabaiga.

55 Jurkowski 2001.

56 Медекша 1902, 2r–26r.

Antraštiniame lape rūpestingai įrašyti rankraščio duomenys:

Antoni Medeksza, Kredyt rolny w państwie rosyjskiem, W dwóch częściach. Część I – statystyczna; Część II – historyczna. Napisano przed rokiem 1902. Czy istnieje w druku? – Nie wiemy⁵⁷.

Rankraščio parašymo data apytiksliai nustatyta remiantis prie jo pridėtu autoriaus rašteliu, kuriame jis pažymėjo, kad 1902 metų gruodžio 22 dieną savo darbą išsiuntė redaktoriui Zenonui Pietkiewiczziui: „do p. Zenona Pietkiewicza, redaktora ‘Przeglądu polskiego’ – dla zrobienia wyboru do druku w Przeglądzie“, čia pat pažymėjo rankraščio apimtį („Cz. I. stronic 316 || Cz. II str. 290“) ir pridūrė – „Zakończenie pozostaje w domu“⁵⁸.

Tąkart šios naudingos informacijos niekas netikrino. Tačiau raštelis buvo tiesioginė nuoroda į 1902–1906 metais Varšuvoje leistą mėnraštį *Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa* (*Lenkijos ir fabrikinės pramonės, prekybos bei žemės ūkio raidos apžvalga*), kurį redagavo Medekšos raštelyje paminėtas Pietkiewiczzius⁵⁹ (žr. 1 ir 2 pav.). Galima spėti, kodėl savo idėjų sklaidai jis pasirinko būtent šį spaudos rinkoje neseniai pasirodžiusį leidinį. Be abejo, jį patraukė leidinio profilis, orientavimasis į socialines ir ekonomines problemas. Be to, jau turėjo bendradarbiavimo su Pietkiewiczziaus spauda patirties. Jo taip pat redaguotas Varšuvos savaitraštis *Ekonomista* (*Ekonomistas*) 1900 metais išspausdino poleminių Medekšos straipsnių, tiksliau repliką, apie palivarkų žemės dalijimą valstiečiams Lenkijos Karalystėje⁶⁰.

Medekšos kūrinys redakcijai tiko. Rengiant spaudai jis trumpintas ir jo kalba redaguota atsiųstajame rankraštyje (jis vėliau grįžo autoriui). Tai rodo rankraščio pirmoje dalyje pieštuku išbraukti sakiniai, įkypai brauktos pastraipos ar ištisi lapai, redaktoriaus pastabos teksto paraštėse ir nežymus kalbos redagavimas. Rankraščio ir išspausdinto teksto palyginimas liudija, kad spausdinant tekstą buvo atsižvelgta į redaktoriaus taisymus, padarytus rankraštyje. Taip sutvarkyto Medekšos darbo fragmentai paskelbti trijuose leidinio numeriuose⁶¹. Pietkiewiczzius parinko spausdinti įvadą, pirmosios dalies pirmąjį skyrių ir dalį antrojo skyriaus. Taip buvo paviešintos Medekšos mintys apie tinkamiausią būdą finansuoti žemės ūkį, kurio pagrindą sudarė dvarų ir valstiečių žemėvalda. Ir sutrumpintas išspausdintas tekstas atspindėjo pagrindinę autoriaus mintį.

Medekša propagavo pigaus ilgalaikio kredito idėją. Jai įgyvendinti siūlė tik vieną kraštui priimtina formą – tarpusavio kredito draugiją, kurios veikla būtų paremta pagalbos, pasitikėjimo, skaidrumo, lojalumo ir ne pelno siekiančios organizacijos principu. Tokios organizacijos pavyzdys jam buvo XVIII amžiaus viduryje Silezijoje įsteigti vadinamieji *Landschaftai*, arba *Žemietijos*, t. y. žemės ūkio kredito draugijos. Patobulinta forma jos galėjusios būti pritaikytos Lietuvos ir Baltarusijos gubernijose,

57 Медекша 1902, 1^ar.

58 Медекша 1902, 1r.

59 *Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa*, Miesiecnik Spo-

łeczno-Ekonomiczny pod kierunkiem Zenona Pietkiewicza.

60 Medeksza 1900-08-11 (24).

61 Medeksza 1903a, 1903b, 1903c.

1

„Kredyt rolny w państwie
rosyjskiem”.

Cz. I. stronic 316
Cz. II str. 290

Zakwiacecie powstaje w domu -
22/XII 1902 odestatow do p. Zenona
Pietkiewicza, redaktora „Przełomu
polskiego” - dla zrobienia wyboru niektó-
rych rozdziałów do druku w „Przełomie” -
Wilno 28 m. G.
p. Zenon Pietkiewicz.

1 pav. Antano Medekšos raštelis apie rankraščio *Kredyt rolny w państwie rosyjskiem* išsiuntimą Zenonui Pietkiewiczui;
LVIA: f. 1135, ap. 23, b. 265, 1r.

kur vyravo vidutinė ir smulkioji nuosavybė. Kitos Rusijos imperijoje ir užsienyje (pirmiausia Austrijoje ir Prūsijoje) egzistavusios žemės ūkio kreditavimo formos (privatūs akciniai ir valstybiniai bankai, taupomosios kasos), jo manymu, Lietuvai ir Baltarusijai netiko.

Paskelbtame veikale Medekša aptarė Rusijos imperijos žemės ūkio kreditavimo politiką ir kreditavimo formas. Ypač daug dėmesio jis skyrė XIX amžiaus pirmosios pusės kreditavimo sistemai ir 1856 bei 1873 metais imperijos valdžios suformuotų komisijų veiklai. Jos svarstė bankų steigimą bei ūkių kreditavimą, o jų sprendimai turėjo įtakos kreditavimo sistemai formuoti. Autoriaus manymu, didžiausias imperijoje įsteigtų valstybinių bankų, privačių akcinių žemės ūkio bankų ir net Savitarpio kredito draugijos, vadinamos „Auksiniu banku“, kurios veikla apėmė visą Rusiją,

proszę tego rękopisu nie poszarpać i nie pobrudzić, gdyż
muszę go zwrócić Autorowi, jako część wielkiej całości

Kredyt rolny

28

Wstęp

- Treść.

Systematy kredytowe powinny być zastosowane do czasu, warunków i miejsca. — Gromadzenie zasobów; wszechświatowy dorobek rolny. Praca, oszczędność i wiedza, jako czynniki zbiorowej produkcji rolnej. Praca wzajemna w stowarzyszeniach kredytowych uszlachetnia stosunki ekonomiczne; oszczędność w stowarzyszeniach tych osiąga się przez zdobycie autonomii finansowej rolnictwa wobec panującego kapitalizmu; wiedza przez starcie się z danymi wyrabia się w zroszeniach i prowadzi do uświadomienia środków i celów czynów gospodarczych. — Rolnictwo w zetknięciu z kapitalizmem mobilizuje ziemię rolną w listach zastawnych. — Pochodzenie długów; ankiety zagraniczne i prawo Ródbertusa; pożyczki długoterminowe, jako skutek odroczonej produkcji produktów. — Korzyści i straty, pochodzące z uruchomienia ziemi. — Kapitalizm i tradycja rolna; nadmiar odurzenia ziemi i osłabienie jej siły płatniczej, oraz środki polepszenia interesów agrarnych.

Przedmiotem rozprawy naszej będzie wykazanie kierunków i braków

2 pav. Antano Medekšos rankraščio *Kredyt rolny w państwie rosyjskiem* fragmentas. Lapo viršuje Zenono Pietkiewicziaus įrašas pieštuku:

„proszę tego rękopisu nie poszarpać i nie pobrudzić, gdyż ||
muszę go zwrócić Autorowi, jako część wielkiej całości“;

LVIA: f. 1135, ap. 23, b. 265, 28r.

317 Bajorų žemvaldžių ekonominės
ir socialinės minties trajektorijos:
rašytinis Antano Medekšos palikimas

trūkumas buvo kapitalistinis šių institucijų pobūdis. Tiek pigius ir trumpalaikius kreditus teikę valstybiniai bankai bei kredito draugija, tiek dideles palūkanas taikę akciniai bankai, jo manymu, kūrė kapitalo santykį, netinkantį egzistuojančiai ekonominei sistemai ir neatsižvelgiantį į privačiosios nuosavybės teisę. Racionaliai kredito sistemai susidaryti jam taip pat trūko sutvarkytos hipotekos ir jos teisinės bazės. Medekša teigė, kad tokiuose kraštuose kaip Lietuva ir Baltarusija visuomenei gali būti naudinga tik nekapitalistinė žemės ūkio kreditavimo forma, kuri padėtų plėtoti šių kraštų ekonomikos pamatą – žemės ūkį, leistų dvarams atsikratyti privačių skolų, apsaugotų žemę nuo perėjimo į ją alinančių kapitalistų rankas, o bankai negalėtų pelnytis skolininkų sąskaita. Taip dėl gamybos specifikos žemės ūkis įgytų autonomiją kapitalo atžvilgiu ir neatitrauktų lėšų, reikalingų vystyti pramonei bei prekybai⁶². Medekšai imponavo vokiečių ekonomisto, „valstybinio socializmo“ teorijos kūrėjo Johanno Karlo Rodbertuso (*vel* Karl Robertus, 1805–1875) mintys apie ilgalaikį kreditą, žemės rentą ir pelną, kuriomis grindė savo teoriją⁶³.

Neskelbtoji „statistinė“ dalis leidėjui netiko galbūt dėl to, kad ją sudarė išsami bankų veiklos analizė, kur vartojami specialūs terminai, ekonominiai rodikliai ir statistiniai duomenys. Leidinio skaitytojui toks medžiagos dėstymas galėjo nebūti patrauklus, o ir teksto apimtis buvo per didelė. Šiaip ar taip, rašydamas tą dalį Medekša parodė puikų išsilavinimą, analitinius gebėjimus bei finansų ir kredito srities išmanymą. Jam itin rūpėjo analizuoti privačių acinių bankų, užėmusių veik visą kredito rinką ir itin brangiai skolinusių Lietuvos ir Baltarusijos žemvaldžiams, veiklą. Mat dėl imperijos politikos kitų institucijų kreditas dvarininkams ilgai nebuvo pasiekiamas. Lygiai taip pat kritiškai Medekša vertino XIX amžiaus 9-uoju dešimtmečiu įsteigtų valstybinių bankų – Bajorų banko ir Valstiečių banko – kreditavimo sistemą, strigusią dėl nesutvarkytos hipotekos, nors valstybei tam reikalui netrūko lėšų ir ji perėmė veik pusės žemės ūkiui skirtų kreditų tvarkymą⁶⁴. Pasitelkęs specialiąją literatūrą, pirmiausia rusų ekonomistų darbus, oficialią ir neoficialią statistiką, Rusijos laisvosios ekonominės draugijos darbus, bankų ataskaitas ir kitokią medžiagą, jis nagrinėjo finansinius ir ekonominius kredito institucijų veiklos rodiklius, bankų operacijas, žemės vertinimo sistemą ir kitus ekonominius klausimus⁶⁵.

Medekšos dėmesio sulaukė valstybinis Valstiečių bankas, rėmęs valstiečius ir smulkiuosius bajorus įsigyjant žemę. Šios gyventojų grupės už banko paskolą galėjo įsigyti nedidelius išparceliuotų dvarų palivarkų žemės sklypus, bet dalį jų kainos turėjo padengti savo lėšomis. Šį banką, nors jo veikla iki 1895 metų banko reformos buvo ne itin sėkminga, Medekša manė esant reikalingą. Jis pritarė palivarkų parceliacijai, teigė, kad smulkūs ūkiai leido išgyventi daugybei valstiečių šeimų, intensyvinti ūkininkavimą, o dėl banko kreditų smulkioji žemėvalda nepateko į kapitalistų rankas. Rašydamas apie Valstiečių banką, Medekša neapsiribojo ekonominių ir finansinių

62 Medeksza 1903a, 1903b, 1903c. Taip pat žr. Медекша 1902, 28r–106r.

63 Medeksza 1903a. Taip pat žr. Медекша 1902, 141r, 217r ir kt.

64 Taip pat žr. Медекша 1902, 118r–129r.

65 Taip pat žr. Медекша 1902, 134r–151r.

rodiklių analize. Čia jis lygino rusų valstiečių bendruomeninę ir lietuvių valstiečių individualistinę elgseną žemės įsigijimo sandoriuose, priešė liūdną išparceliuotų palivarkų vaizdą, nors tikėjo, kad smulkieji ūkiai ilgainiui atsigaus. Pagrindinė šio skyriaus mintis buvo ta, kad valstiečiams, neturintiems grynųjų lėšų žemei išpirkti, kaip ir bajorams, reikia pigių kreditų, kuriuos galėtų suteikti skolinamosios-taupomosios draugijos, veikiančios tais pačiais principais kaip ir žemės ūkio kredito draugijos⁶⁶.

Šio stambaus rankraščio apie žemės ūkio kreditą Rusijos imperijoje „istorinė dalis“ buvo skirta Austrijoje, Prūsijoje, Lenkijoje, Lietuvoje ir Baltarusijoje veikusių ir projektuotų kredito institucijų istorijai nušviesti. Medekša ją rašė pabrėždamas šių institucijų kolektyvinę formą, pasiteisinusią prikeliant karų ir politinių negandų nualintą žemės ūkį ir paisančią žmogiškumo bei moralės principų. Jis parodė, kaip Prūsijoje veikė po Septynerių metų karo (1756–1763) Silezijoje kažkokio Bürlingo įvesta kredito sistema („Landschaft-Credit-System“), kaip ji nuo dvarų praradimo gelbėjo Poznanės krašto ir Rytų Prūsijos lenkus, buvo pritaikyta Varšuvos Kunigaikštystėje bei Lenkijos Karalystėje. Medekša daug dėmesio skyrė krašto ekonominei padėčiai, iškilų politikų parengtiems žemės ūkio kreditavimo projektams ir jų įgyvendinimui XIX amžiaus pirmojoje pusėje, siekdamas parodyti, kaip Lenkijos Karalystė užsitikrino ekonominę ateitį ir dabartinę pramonės bei žemės ūkio kultūros padėtį („W ten sposób Królestwo Polskie, po 11 r. 1825, zapewniło swą przyszłość ekonomiczną i dzisiejszy stan przemysłu i kulltury rolnej“)⁶⁷. Kitaip tariant, istoriniu pavyzdžiu jis norėjo įrodyti žemės ūkio kredito draugijų pranašumus.

Tačiau pirmas antrosios dalies skyrius sudaro nebaigto darbo išpūdį. Ir ne tik dėlto, kad tai akivaizdžiai yra juodraštis su daugybe taisymų ir braukymų – priešingai nei „statistinė dalis“, kurioje autoriaus taisymų, dėl suprantamų priežasčių (rankraštis buvo skirtas leidinio redakcijai), mažai. Ši skyrių, be autoriaus teksto, sudaro kūrinių, kuriais rėmėsi Medekša, konspektai arba net ištisos citatos. Taip, pavyzdžiui, kita ranka, nei rašytas visas darbas, įterptas anonimino autoriaus tekstas „Listy obywatelskie do Jana Wegleńskiego, ministra skarbu“, 1816 metais paskelbtas leidinyje *Pamiętnik Warszawski (Varšuvos užrašai)*. Yra citatų iš Kajetano Koźmiano atsiminimų, Franciszeko Skarbeko Varšuvos Kunigaikštystės istorijos, Floryano Czermińskiego darbo apie Lenkijos Karalystės Žemės ūkio kredito draugiją (šis darbas – pagrindinis skyriaus šaltinis)⁶⁸. Šitaip, naudodamasis kitų autorių tekstais, Medekša pasakojimui apie kredito draugijas suteikė istorinį kontekstą. Skyrių užbaigė poskyris apie hipoteką Lenkijos Karalystėje, parašytas remiantis statistiniais duomenimis.

Antrame skyriuje („Stan ekonomiczny Litwy“) autorius pirmiausia apsibrėžė Lietuvos sampratą. Tiesa, čia stabtelėjo trumpai, nes, pasak jo, eiliniam skaitytojui ji gerai žinoma⁶⁹. Medekšai nekilo abejonių, kad šešios lietuviškos ir baltarusiškos gubernijos – tai istorinė Lietuva, nepaisant sąsajų su Lenkija ir iš jos perimtų civilizacijos, visuomenės santvarkos, bajorų kalbos ir papročių, išlaikiusi savitumą, o tai,

66 Taip pat žr. Медекша 1902, 302r–352r.

67 Taip pat žr. Медекша 1902, 421r.

68 Медекша 1902, 357r–417r. Taip pat žr. Koźmian 1858; Skarbek 1860; Czermiński 1866.

69 Медекша 1902, 438r.

ką perėmė, prisitaikiusi pagal savo supratimą. Tačiau pati Lietuva nėra vientisa, nes jos pagrindinių gyventojų etninė kilmė ir kalba padalijo Lietuvą į dvi dalis – lietuviškąją ir baltarusiškąją. Etnografinės Lietuvos (visa Kauno gubernija, Vilniaus gubernijos Vilniaus, Trakų apskritys ir dalis Ašmenos, Dysnos bei Švenčionių apskričių) lietuviai labiausiai patyrė rytų slavų civilizacinę įtaką, kuri ir lėmė krašto kasdienius, kultūrinius ir ekonominius santykius⁷⁰. Rytų slavų įtakai pagrįsti Medekša rėmėsi Jano Karłowicziaus lingvistiniais duomenimis, nors pats darbo *O języku litewskim (Apie lietuvių kalbą)* autorius buvo teigęs, kad lietuvių kalbos žodžių daryba, nepaisant kai kurių panašumų, skiriasi tiek nuo slavų, tiek nuo germanų kalbų⁷¹. Aprašęs Lietuvos ekonomikos raidą nuo pagonybės laikų iki XVIII amžiaus pabaigos, kitame poskyryje aptarė realijas, susijusias su krašto finansais Stanislovo Augusto laikais ir žemės ūkio kreditavimu iki XIX amžiaus 9-ojo dešimtmečio. Taip Medekša sujungė, kaip pats ir rašė, praeitį ir dabartį („W ten sposób, łącząc || przeszłość z teraźniejszością, moment dziejowy zostaje || dokładniej i przystępniej uwydatniony“)⁷². Tačiau labiausiai rūpėjo paaiškinti priežastis, lėmusias Lietuvos ir Rusijos dvarų prasiskolinimą, žemės ūkio krizę, ir pagrįsti racionalaus žemės ūkio kredito būtinybę⁷³.

Trečiasis ir ketvirtasis vadinamosios istorinės kūrinio dalies skyriai buvo skirti Lietuvos ir Baltarusijos žemės ūkio draugijų veiklos analizei. Medekšai šių draugijų veikla imponavo: jos ėmėsi įveikti žemės ūkio krizę nekapitalistinėmis priemonėmis, siekė padaryti našius dvarų ūkius, žemės ūkį susieti su pramone, o teorines žinias – su praktika, sukurti savišalpos principu paremtą pigų žemės ūkio ir melioracijos kreditavimą. Jam darė įspūdį ir rusų žemės ūkio specialistų suformuluotos šio pobūdžio draugijų veiklos kryptys, kurias citavo iš A. Novikovo straipsnio, 1898 metais paskelbto laikraštyje *Земледельческая газета (Žemdirbystės laikraštis)*⁷⁴. Itin daug dėmesio skyrė Minsko žemės ūkio draugijai, kurią vadino pavyzdine: išsamiai analizavo šios draugijos nuostatus, jos inicijuotą „bankų klausimą“, susijusį su ilgalaikio ir pigaus kredito galimybėmis, bei to klausimo sprendimo eigą. Minėjo ir Gardino žemės ūkio draugiją, aktyviai talkinusią minskiečiams kredito klausimais. Tačiau didžiausias dvarininkų ir valstiečių bendradarbiavimo pavyzdys jam buvo Raseinių žemės ūkio draugija⁷⁵. O kadangi Medekša pats aktyviai dalyvavo rengiant šios kredito draugijos steigimo projektus, turėjo po ranka visą pluoštą dokumentų, jo pasakojimas virto autentišku amžininko liudijimu. Jau minėta, kad Medekša rengė Minsko žemės ūkio kredito draugijos nuostatų projektą. Jo pirmasis variantas buvo ženkliai pakeistas, tad vieną veikalo poskyrį jis skyrė bendriems kredito draugijų steigimo principams aptarti, Minsko žemės ūkio kredito draugijos nuostatų projekto komentarams, išsamiai nagrinėjo banko operacijas, aiškino kredito draugijų steigimo prielaidas įvairiose gubernijose – taip išreiškė asmeninę specialisto poziciją krašto dvarininkijai ir valstietijai opiu klausimu⁷⁶.

70 Medekša 1902, 439r–440r.

71 Medekša 1902, 439r–446r. Taip pat žr. Karłowicz 1875, 225–231.

72 Medekša 1902, 458r.

73 Medekša 1902, 458r–478r.

74 Medekša 1902, 485r–486r.

75 Medekša 1902, 489r–512r.

76 Medekša 1902, 513r–556r.

Paskutiniame rankraščio apie kreditą skyriuje norima parodyti kredito draugijų Lietuvoje savitumus, galimybes ir kliūtis, kurias šis kraštas turėtų įveikti, kad pasiektų tikslą. Autorius čia grįžo prie kredito draugijų ir hipotekos bankų Austrijoje ir Prūsijoje patirties, susiejo modernios Europos ekonominę sistemą su Rusijos imperijos realiose modernėjančios Lietuvos ekonomika⁷⁷.

Medekšos puoselėta ilgalaikio žemės ūkio kredito draugijos idėja nebuvo įgyvendinta, rankraštis apie žemės ūkio kreditą nebuvo išspausdintas. Tačiau 1910 metais laikraščio *Kurjer Litewski* iliustruoto kalendoriaus literatūros skyriuje buvo išspausdintas kriptonomu A. M. pasirašiusio autoriaus straipsnis apie Lietuvos ir Baltarusijos žemės ūkio draugijų veiklą po 1900-ųjų⁷⁸. Turint omenyje Medekšos visuomeninius interesus būtų galima daryti prielaidą, kad kaip tik jis ir buvo šio teksto autorius. Juolab kad straipsnyje buvo rašoma apie draugijoms vadovavusius asmenis, jų rengtas parodas, įsteigtus sindikatus, kreditą ir draudimą, arklių auginimą, žemės ūkio mokyklas, pensijų kasas, labdarybės institucijas, ligonines ir prieglaudas žemės ūkio darbininkams, žemės ūkio draugijų veiklos decentralizaciją ir jų ateities uždavinius. Abejonių dėl Medekšos autorystės keltų tik pernelyg glaustas minčių dėstymas, o ir straipsnio struktūra nedaug priminė jo rašymo stilių. Betgi straipsnio tekstą galėjo suredaguoti leidėjai.

Vis dėlto Medekšos idėjų apie savitarpio kredito reikšmę krašto ekonomikai prireikė aktyviai įsitraukiančiai į ūkinę veiklą visuomenės daliai – valstiečiams ir smulkiesiems verslininkams. 1908 metais mėnraštis *Draugija*, kurį redagavo Adomas Jakštas-Dambrauskas, keliuose numeriuose lietuvių kalba išspausdino didelės apimties Medekšos straipsnį „Savyšalpa“⁷⁹. Atsiliepdamas į lietuvių ekonominio švietimo poreikį, jis dalijosi savo žiniomis, pritaikęs jas adresatams. Redaktorius taip jį pristatė skaitytojams:

Šio straipsnio autorius – Lietuvos dvarininkas, išauklėtas lenkiškoje kulturoje, bet draug turįs gerus norus ir Lietuvai patarnauti. Duok Dieve, idant šiuose naujuose metuose atsirastų ir daugiau panašių kulturiškų darbininkų tarp mūsų ponijos⁸⁰.

Reikia manyti, Medekša straipsnį rašė lenkiškai, o leidinio redakcija pasirūpino jo vertimu į lietuvių kalbą. Tiesa, straipsnio vertėjas nėra nurodytas. Tai, kad rašinys buvo skirtas specialiai lietuviams, rodo savišalpos idėjos susiejimas su siekiu sumažinti darbinės emigracijos srautą, prikelti Lietuvos ekonomiką ir pagerinti „mūsų žmonių, lietuvių“ materialinę padėtį, skatinti juos dirbti gimtojo krašto labui. Medekša aiškino, kaip lietuviai galėtų panaudoti altruistiškos, nekapitalistinės kredito sistemos privalumus, tam pasitelkė Vokietijos ir Skandinavijos šalių pavyzdį, teigė, kad ir maža tauta galinti susikurti pasiturintį gyvenimą. Tad siūlė lietuviams plėtoti Vakaruose išrastas kooperavimosi formas, masiškai steigti žemės ūkio produkcijos perdirbimo draugijas, vartotojų draugijas, kredito-skolinimo taupomasias draugijas ir darbo tarpininkavimo biurus (*trades-unions*). Medekša supažindino skai-

⁷⁷ Medekša 1902, 557r–671r.

⁷⁸ [Medeksza] 1910, 12–32.

⁷⁹ Medekša 1908-01-15; Medekša 1908-02-15;

Medekša 1908-03-15; Medekša 1908-05-15.

⁸⁰ Medekša 1908-01-15, 20.

tytojus su šių draugijų istorija ir patirtimi Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Rusijoje ir Lenkijoje, pasakojo apie šio pobūdžio draugijų kūrimąsi Lietuvoje, aiškino kredito operacijų detales, specialius terminus ir kolektyvizmo naudą mažiau pasiturintiems visuomenės sluoksniams.

3.2. KNYGA *SPOŁECZNE POŚREDNICTWO PRACY W KRAJU I ZA GRANICĄ*. Medekša yra neabejotinas dar vieno politinės ekonomijos srities veikalo autorius. Idėja rašyti apie darbo biržas natūraliai atsirado iš jo domėjimosi visuomeninėmis veiklos formomis kapitalistinėje ekonomikoje. Kol kas lieka neatsakytas klausimas, kodėl jo knyga *Społeczne pośrednictwo pracy w kraju i za granicą* (*Visuomenės tarpininkavimas įdarbinant krašte ir užsienyje*), kurioje aptarė pagalbos ieškantiems darbo formas, 1906 metais buvo paskelbta Kališe, leidykloje „Bazar Szkolny“ („Mokyklinė mugė“), nors cenzūra buvo davusi leidimą knygą skelbti Varšuvoje dar 1904 metų pabaigoje⁸¹. XX amžiaus pradžioje tokiu pavadinimu Kališe veikė lenkų rašytojos Marios Dąbrowskos giminaitės Mariannos Gałczyńskos parduotuvė, prekiavusi kanceliarinėmis prekėmis, knygomis, gramfonais ir kitu asortimentu. Atrodo, Medekšos knyga buvo vienintelis šios parduotuvės savininkės leidybinis projektas⁸². Visai nebūtų keista, jeigu paaiškėtų, kad knygą jis leido savo lėšomis. Šiaip ar taip, sunku buvo tikėtis, kad provincijoje išspausdinta knygelė sulauks skaitytojų dėmesio, tad autoriui pačiam teko rūpintis jos reklama, siuntinėti laiškus į leidinių redakcijas prašant įdėti apie ją informaciją. Tokį laišką, rašytą 1907 metų balandžio 5 dieną, jis adresavo ir leidinio *Tygodnik Iliustrowany* (*Iliustruotas savaitraštis*) redaktoriui Bolesławui Prusui⁸³.

Panašiai kaip rankraštį apie žemės ūkio kreditą, šešių dalių knygelę Medekša pradėjo nuo išplėstinio turinio. Taigi galima teigti, kad tai ir Medekšos mokslinių darbų bruožas. Tačiau ši knyga, kitaip nei aptartasis rankraštis, geriau perteikia Medekšos propaguatą kolektyvizmo idėją. Savo požiūrį į kolektyvizmo sampratą ir teorinį pagrindimą jis išdėstė antrajame knygos skyriuje – „Socializm i kolektywizm w stosunku do pośrednictwa pracy“ („Socializmo ir kolektyvizmo požiūris į darbo tarpininkavimą“). Medekšos įsitikinimu, žmonijos padaryti laimingos negalėjo nei idėjiškai pralaimėjęs karingasis socializmas, nei karingasis kapitalizmas. Tik kolektyvizmas, pagrįstas Adamo Smitho laisvosios rinkos teorija ir pritaikytas moderniems ekonominiams santykiams, pajėgus sukurti visuomenės gerovę⁸⁴. Kolektyvizmo principai, įgyvendinti įvairių naudingų susivienijimų forma, Medekšai reikė ekonominės ir socialinės pažangos pamatą. Todėl Kališe išleistoje knygelėje rūpėjo parodyti, kaip bendromis ir nesavanaudiškomis visuomenės pastangomis žmonėms parūpinamas darbas pramonėje, prekyboje ir žemės ūkyje ir ką šioje srityje yra nuveikusios priešakinės Europos šalys. Aptarė ir Anglijoje, Prancūzijoje, Vokietijoje, Lenkijoje veikusias, darbo paieškoms tarpininkavusias institucijas – darbo biržas, darbo paieškos biurus ir kitas jų formas, pasak jo, taip reikalingas ir gimtojo krašto ekonominei sėkmei.

81 Medeksza 1906. Pasak Šenavičienės, istoriografijoje abejojama dėl šios knygos autorystės priskyrimo Medekšai (žr. Šenavičienė 2012, 18).

82 Rudowicz 2013-11-04.

83 Korespondencja Bolesława Prusa (<http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/>).

84 Medeksza 1906, 19–28.

4. (NE)ĮMINTAS RAŠYTINIS PALIKIMAS. SOCIALINĖ TRAJEKTORIJA: RAUDONKRŪTINIS. Būtų nepagrįsta teigti, kad Medekšai visai nerūpėjo socialinis ar tautinis visuomenės pjūvis. Tiesa, tautiniais klausimais nėra pasisakęs, tačiau jo veikla rodo, kad, nors ir skyrė vadinamąjį lenkų ir lietuvių reikalą, nacionalizmas jo pasaulėžiūrai buvo svetimas. Visuomenės tvarka taip pat nevirto specialiu jo mokslinių darbų objektu – apie ją tik užsiminė knygelėje apie įdarbinimui tarpininkaujančias institucijas. Socialinį aspektą Medekša perkėlė į beletristiką – turimas omenyje tyrėjų gana retai atverčiamas Medekšos kūrinys *Raudonkrūtinis. Baśń historyczna. Podania ludowe zebrat i zestawił Antoni Medeksza (Raudonkrūtinis. Istorinė pasaka. Liaudies padavimus surinko ir surašė Antanas Medekša)*, kurio rankraštis saugomas Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyriuje⁸⁵. Rankraštį tyrusios Rima Praspaliauskienė ir Ieva Šenavičienė sutaria, kad kūrinio pasakojimas remiasi tikrais įvykiais, o Praspaliauskienė tai grindžia ir dokumentais⁸⁶.

Tekstas surašytas 169 lapų sąsiuvinyje *in quarto*, stambia rašysena užpildyta viena lapo pusė. Pagal šiuolaikinį standartą jo apimtis – 3,3 autorinio lanko. Ir tai nėra „liaudies padavimai“, kaip skelbia antraštė, – tai savarankiškas literatūrinis kūrinys, priskirtinas apysakos žanrui. Medekša jį rašė akivaizdžiai paveiktas pozityvizmo; jo pasakojimas paremtas „žiniomis“, kurioms jis suteikė literatūrinę formą. Skyrių pavadinimai taip pat yra nuoroda į kūrinio žanrą: 1. „Pobór rekruta“ („Rekruto ėmimas“); 2. „Nieudana wyprawa. Ucieczka Raudonkrutinia“ („Nesėkminga išvyka. Raudonkrūtinio pabėgimas“); 3. „Raudonkrūtinis na puszczy. Odwiedziny Kasi“ („Raudonkrūtinis girioje. Katrės apsilankymas“); 4. „Tabor cyganów“ („Čigonų taboras“); 5. „Uwolnienie więźniów“ („Kalinių išlaisvinimas“); 6. „Pierwszy rabunek“ („Pirmasis apiplėšimas“); 7. „Z ust ludu“ („Iš liaudies lūpų“); 8. „Bohaterstwo Raudonkrutinia“ („Raudonkrūtinio didvyriškumas“); 9. „Zemsta“ („Kerštas“); 10. „Wywiadowca“ („Žvalgas“); 11. „Ostatnia potyczka“ („Paskutinis susirėmimas“); 12. „Egzekucja“ („Egzekucija“); „Epilog“ („Epilogas“).

Rankraštis be datos, tačiau tekste yra pagalbinių nuorodų, leidžiančių teigti, kad buvo parašytas ne anksčiau kaip 1908 ir ne vėliau kaip 1910 metais. Pirmoji data nustatyta pagal Medekšos cituojamą Henryko Mościckio veikalą *Sprawa włościańska na Litwie (Valstiečių klausimas Lietuvoje)*, išleistą Varšuvoje 1908 metais, antroji – pagal S. Ambrazevičienės, vertusios Medekšos kūrinį į lietuvių kalbą, laišką Jakštui-Dambrauskui, rašytą 1911 metų kovo 19 dieną, kuris rodo, kad vertėja gražina adresatui vos tik pradėtą versti rankraštį⁸⁷.

Apysakos fabula paprasta. Nuo rekrutų prievolės pabėgę baudžiaviniai valstiečiai slapstosi girioje, netrukus susimeta į gaują, plėšia dvarus ir verčiasi kontrabanda. Jų nesugaunamasis vadas garsėja teisingumu, o liaudis jį laiko savo užtarėju. Į valdžios rankas patenka išduotas ir miršta kalėjime. Praspaliauskienė, remdamasi archyviniais

⁸⁵ Medeksza [~1908--1910].

⁸⁶ Praspaliauskienė 2000, 101–102, 128–129; Šenavičienė 2012, 19–20.

⁸⁷ Medeksza [~1908--1910], 92r, 184r. Šenavičienė daro prielaidą, kad *Raudonkrūtinis* buvo parašytas tarp 1876 ir 1880 metų (žr. Šenavičienė 2012, 21).

šaltiniais, teigia, kad gaujos lyderio prototipu buvęs Raseinių apskrities Grinkiškio kaimo valstietis Juozas Juodeika, pramintas Raudonkrūtiniumi. Jo suburta dvidešimties vyrų gauja veikusi Rusijoje ir Prūsijoje. 1850 metų rugpjūčio 26 dieną Stribaičių kaime jį sulaikęs dvarininkas Jakovičius, kurio vardas šaltiniuose nenurodytas. Istorikės manymu, Raudonkrūtinio legenda paplito gerokai vėliau, o prie jos kūrimo prisidėjo lietuvių atgimimo veikėjai, dalį Raudonkrūtinio istorijos perkėlę į mitą apie Tada Blindą⁸⁸ (žr. 3 pav.).

Medekšos apysakoje aprašomas laikas sutampa su Juodeikos gaujos veikimo laiku – XIX amžiaus 5-ojo dešimtmečio pabaiga. Lygiai taip pat sutampa jos ir apysakos herojų veiksmo vieta – Raseinių apskrities dvarai, kaimai ir girios. Svarbi veiksmo vieta yra arčiau Prūsijos sienos įsikūrusi Skardinė, kur smuklę laikė visažinis kontrabandininkų ir plėšikų tarpininkas žydas Šmulė (Szmul). Nuo neperžengiamos Paspirgėlinės girios, priglaidavusios plėšikus, smuklę skyrė vos viena mylia⁸⁹. Apysakos herojų prototipų būtų galima paieškoti tarp tos pačios apskrities gyventojų. Dvaro savininkas, kurio valstiečiai tampa pagrindiniais veikėjais, apgyvendinamas tos pačios apskrities Padubysio dvare. Jis yra šios apskrities bajorų maršalas ponas Vieliozoras (Wielozor). Nesunku išvelgti šios pavardės panašumą į šioje apskrityje šaknis įleidusios Grinkiškio dvaro savininkų Belozorų (Białozorowie) pavardę. Maršalas su savo baudžiauninkais elgiasi kaip dvaro ponas, per daug jų neengia, nors savo valią parodo ir elgiasi kaip dalinis kunigaikštis („pozował na udziałnego księcia“)⁹⁰, į rekrutus paprastai atiduoda prasčiausius – tinginius, nenaudėlius ir linkusius nusikalsti. Maršalo žmona – grafaitė, atnešusi vyrui gerą pasogą ir aristokratišką kilnę, kiek egzaltuota būtybė, prancūziškų romanų mėgėja, religinga, savaip įsivaizduojanti teisingumą, pasirengusi tuo vadovautis ir prieš savo vyro valią.

Apysakos personažai valstiečiai – tai Padubysio dvariškiai: arklininkas Vincentas Giedraitis (Wincenty Giedrajtis), išvaizdus, atletiško sudėjimo, vilkintis raudona livrėja, dėl to pramintas *Raudonkrūtiniumi*; dvaro tijųnas Karvelis (Karwelis), prižiūrėjęs baudžiauninkų darbą, ir kitas tijųnas, Jonas Bartkus (Jan Bartkus), kurio mokslams parengiamoje klasėje prie dominikonų vienuolyno vyresnioji sesuo išleido visas kuklias savo santaupas⁹¹. Galiausiai svarbus personažas yra Bartkaus sesuo, ponios Vieliozorienės kambarinė Katrė (Kasia).

Apysakos intriga užsimezga vykstant įprastiniam rekrutų ėmimui, kai dvaro savininkas, laužydamas nusistovėjusią tvarką, į rekrutus nutaria atiduoti geriausią savo dvariškį – arklininką Vincentą. Mat jam pavydėjęs kambarinės Katrės, kurios pats geidė⁹². Katrės išpėtas Vincentas pasišalina iš dvaro. Dvarininkas įtaria, kad jam padėję bičiuliai Karvelis ir Bartkus, tad abu tijųnus liepia surakinti grandinėmis ir išvežti į Raseinius, rekrutų ėmimo komisiją. Vincentas, padedamas čigonų, juos išlaisvina. Pabėgėliai slapstosi girioje ir nutaria keršyti. Taip ir susiburia gauja. Katrė, neturėjusi paslapčių nuo savo „gerosios ponios“ („dobra pani“⁹³), mokišios ją

88 Praspaliauskienė 2000, 128–130.

89 Medeksza [~1908--1910], 52r.

90 Medeksza [~1908--1910], 27r.

91 Medeksza [~1908--1910], 72r.

92 Medeksza [~1908--1910], 18r–19r.

93 Medeksza [~1908--1910], 46r.

3

Raudonkrūtinis.
Bašn' historyczna.
Rordziat 1. Pobór rekruta.

W pierwszej połowie XIX wieku olbrzymie lasy pokrywały połacie ziemi b. W. X. Litewskiego, od Potagi do błot Pińskich. Południowo - zachodnia kotlina morza Bałtyckiego, czyli dorzecze Niemna i Wilji do źródeł Prypeci i Piny, czyli do Działu wodnego, jest równiną o powierzchni falowatej. Pod względem geograficznym stanowi ona jednolitą jednostkę klimatyczną. Lasy zajmowały mniej więcej trzy czwartej przestrzeni kraju; wtasemniej narzynał je - puszcza.

Po wyczerpaniu lasów, w drugiej połowie XIX stulecia, Żmujdź (dziś, gub. Kowieńska) została w zupełnej zależności od wpływu morza. Klimat zmienił się. Już dziś w wieku XX Żmujdź posiada cechy kraju nadmorskiego. Będąc ras' oddzielona od morza Kurlandją,

3 pav. Antano Medekšos rankraščio Raudonkrūtinis fragmentas;
LMAVB RS: f. 9, b. 779-780, 3r.

religijos ir gyvenimo išminties, papasakoja apie priverstinį sužadėtinio pabėgimą ir brolio nelaimę. Vieliozorienė atitaiso vyro neteisybę duodama Katrei gerą sauja auksinų – sužadėtinio kelionei į Ameriką. Tačiau Vincentas ten nevyksta, nes nežino, kur tas „kaimas“ yra. Kai pabėgėliai susiburia į gaują, ponias visai padeda įsimylėjėliams, gina kambarinę nuo vyro rūstybės, paleidžia ją į girią, nes, jos manymu, tuos, kuriuos myli, reikia ginti „rankomis ir dantimis“ („brončė rėkami i zėbami“)⁹⁴. Tik vieną personažą – Raudonkrūtinį suėmusį Jakovičių – Medekša pavadino tikrąja pavarde.

Kodėl Medekšai parūpo Raudonkrūtinio istorija? Todėl, kad buvo autentiška ir išskirtinė, rodžiusi dviejų skirtingų pasaulių susidūrimą, palikusi atgarsių aplinkinių gyventojų sąmonėje? Ar tiesiog todėl, kad pastūmėjo išsakyti savo mintis apie socialinę tvarką ir bendražmogiškas vertybes?

Reikėtų pabrėžti, kad pats Medekša liaudies herojaus mito nekūrė ir už luomų santarvę neagitavo. Ši istorija jam netgi nebuvo paskata išsakyti savo požiūrį į ponų ir valstiečių santykius ar socialinį teisingumą⁹⁵. Apysaką jis rašė XX amžiaus pradžioje, kai valstiečių ir dvarininkų santykiai jau nebuvo aktualūs, o pasaulį mėgino keisti kur kas stipresnės jėgos nei plėšikaujantys baudžiauninkai. Tačiau jis puikiai suprato, kodėl liaudis palaikė Raudonkrūtinį: „Instynktowo lud przeczował w nim swego || obrońcę. W jego osobie upostaciował protest || przeciwko istniejącemu ustrojowi“⁹⁶. Kaip ir dauguma XIX amžiaus apsišvietusios bajorijos, jis manė, kad po padalijimų susiformavę baudžiatvoriai santykiai buvo negailestingi. Pasak Medekšos, nepatenkinami dvaro ir kaimo santykiai XVIII amžiaus pabaigoje krypo į gerąją pusę, o valstietis turėjo šiokių tokių žmogaus teisių:

Jakkolwiek z dzisiejszego punktu || widzenia, stosunek poddanego do pana || nie był zadawalający w końcu XVIII wieku, lecz || miał tendencję łagodzącą, szedł w kierunku zwolnienia więzów poddaństwa. Włościanin || posiadał w pewnym stopniu prawo człowieka, || o ile to było możliwe w stanie niewoli⁹⁷.

Vertimas

Šių dienų požiūriu, baudžiauninko ir pono santykiai XVIII amžiaus pabaigoje nebuvo patenkinami, tačiau jie švelnėjo, krypo į baudžiatvoriaus pančių atlaisvinimą. Valstietis turėjo šiokių tokių žmogaus teisių, kiek tai buvo įmanoma nelaisvėje.

Tuo tarpu imperinė teisinė sistema visiškai sunaikino žmogaus vertę, pamynė orumą, o įvesta rekruto prievolė valstiečiui virto didžiausia bausme. Ši prievolė taip

⁹⁴ Medeksza [~1908--~1910], 73r.

⁹⁵ Šenavičienė rašo: „Raudonkrūtinio fenomeno A. Medekšos vertinamas kaip socialinio protesto reiškinytis [...]. Nusikalsdamas jis tarsi vykdo socialinį teisingumą, kovoja su valstiečių išnaudotojais [...]. ‘Raudonkrūtinijje’ A. Medekša dėsto ir asmenines pažiūras – kelia pono ir valstiečių

tarpusavio santykių, santarvės bei socialinio teisingumo reikalą [...]. Tikina, kad jeigu dvarininkai ir valstiečiai būtų vieni kitiems teisingi, vykdytų savo pareigas, įsivyratų ‘rojus žemėje’, ‘Dangaus karalystė’“ (Šenavičienė 2012, 20).

⁹⁶ Medeksza [~1908--~1910], 91r.

⁹⁷ Medeksza [~1908--~1910], 91r.

pat gąsdino buvusius smulkiuosius bajorus, paverstus vienkieminkais. Valstiečiai irgi jos vengė – geriau rinkdavosi plėšikavimą. Todėl Medekšos nė kiek nestebino Žemaitijos miškuose besislapsčiusios plėšikų gaujos, kurių vadų vardus išsaugojo liaudies atmintis: „Wojnowscy, Kmitowie, || [94r] Szenbergowie – to drobna szlachta. A iluż || było włościan!”⁹⁸ Medekšos manymu, ryškiausia figūra buvęs Raudonkrūtinis, patraukęs žmones drąsa, greita orientacija ir net didžiadvasiškumu:

Ko || chali go najbiedniejsi, bo był ich opiekunem. || Lękali się bogaci, bo szafował ich dobrem. || Dwory obawiały się jego zemsty za złe || traktowanie poddanych. Żydzi dostarczali || mu środków, bo rozporządzał siłą zbrojną, || której używał dla przenoszenia kontrabandy || przez granicę pruską.

Raudonkrūtinis nie był domorosłym || anarchistą w dzisiejszym znaczeniu. Nie || rujnował istniejącego porządku rzeczy *a' tout || prix* w celu wytworzenia nowego – lepszego || ustroju społecznego. Tak szerokich poglądów || nie posiadał. Był nawet konserwatystą. Jeżeli || krytykował osoby, lub wypadki, to kierował się || miarą sprawiedliwości bezwzględnej, jaką mógł || mu dostarczyć jego własny światopogląd⁹⁹.

Vertimas

Jį mylėjo vargšai, nes buvo jų globėjas. Bijojo turtuoliai, nes dalijo jų turtą. Dvarai baiminosi jo keršto už blogą elgesį su baudžiauninkais. Žydai jį aprūpino lėšomis, nes disponavo karine jėga, kurią naudojo gabenti kontrabandą per Prūsijos sieną.

Raudonkrūtinis nebuvo namie augintas anarchistas pagal dabartinį supratimą. Nesiekė griauti egzistuojančią tvarką *a' tout prix*, siekdamas kurti naują – geresnę – visuomenės santvarką. Jo pažiūros nebuvo tokios plačios. Jis net buvo konservatyvus. Kritikuodamas žmones ar įvykius, jis vadovavosi besąlygiško teisingumo supratimu, kokį pasakydavo jo pasaulėžiūra.

Medekšos manymu, beraštis valstietis negalįs įsivaizduoti jokios kitos tobulesnio teisinio ir socialinio gyvenimo formos, išskyrus tą, kurią piršo neteisybę patyrusio žmogaus patirtis. Todėl socialinius santykius valstietis matavo teisingumo matu:

W naiw || nem rozumowaniu swem wyobrażał, że jeśli || *pan* i *chłop* wypełnią swe obowiązki, || będą względem siebie wzajemnie sprawiedliwi, || zapanuje raj na ziemi, królestwo boże¹⁰⁰.

Vertimas

Naiviai tikėjo, kad, jei *ponas* ir *valstietis* vykdytų savo pareigas ir vienas kitam bus teisingi, žemėje įsiviešpataus rojus, Dievo karalystė.

Anot Medekšos, tą teisingumą valstietis suvokė savaip: *ponas* turi teisę reikalauti iš jo lažo, bet ne daugiau kaip tris dienas, gali jį bausti už prasižengimą, tačiau neturi teisės iš jo šaipytis ar tironizuoti. Savo ruožtu valstietis negali pasisavinti iš

⁹⁸ Medeksza [~1908--~1910], 93r-94r.

¹⁰⁰ Medeksza [~1908--~1910], 112r.

⁹⁹ Medeksza [~1908--~1910], 94r.

pono turto daugiau, nei reikia šeimai išmaitinti. Šioje „teorijoje“ Medekša išvėlgė bendruomenės idėją ir teigė, kad Raudonkrūtinio „teisingumo kodeksas“ tiko liaudžiai, netikėjusiai dvaro teismo ar policijos teisingumu, instinktyviai ieškojusiai jo tarp savųjų. Todėl Raudonkrūtinui tekdavę pabūti ir teisėju, nes valstiečiai kreipdavęsi į jį dėl patirtų skriaudų. Tokia „instinktyvi“ liaudies elgsena Medekšai priminė 1863-ųjų situaciją, kai valstiečiai sukilėlių būriams skundė dvarininkus¹⁰¹. Apysakos autoriui, simpatizavusiam Raudonkrūtinui, šis vis dėlto buvo plėšikas ir nusikaltėlis, tiesa, „džentelmenas“: prieš užpuoldamas dvarą iš anksto apie tai įspėdavęs laišku arba per pasiuntinį. Dvarų gyventojų jis nežudęs, o ir dvarų padegimų nedažnai pasitaikydavę. Anot kūrinio autoriaus, taip teigusi liaudies tradicija¹⁰².

Medekša neturėjo minties Raudonkrūtinio istoriją panaudoti socialinei teorijai grįsti. Jam tai buvusi paskata sociopsichologiniam žvilgsniui į dvarininkus ir valstiečius, tebesiskiriančias visuomenės grupes, kurios XX amžiaus pradžioje lygiagrečiai veržėsi kurti naują gyvenimą. Galbūt todėl apysakoje daugiau vietos skirta ne padavimams apie Raudonkrūtinį, bet žmogaus prigimties analizei. Priešindamas „neteisingą“ dvaro poną ir „teisingą“ valstietį, apysakos autorius nuolat pabrėžia jų kultūrinius skirtumus, tačiau civilizuotas dvarininkas ir baudžiamos suluošintas žmogus jam yra ne tik socialinis, bet ir gamtos reiškinys. Abu paveikūs prigimtiniams jausmams, nepriklausomai nuo turto, padėties ar išsilavinimo.

Dvaro savininko ir arklaininko jausmai Katrei autorių skatino teigti, kad meilė nėra bajorų privilegija. Aristokratas, kuriam buvo nesvetima „ideali meilė“ samprata, jos nepažinojo, vedė iš išskaičiavimo, pasidavė pavojingai aistrai ir nemokėjo blaiviai įvertinti jos pasekmių¹⁰³. O ir jo žmonos meilės supratimą formavo Šventasis Raštas ir prancūziški romanai. Tai rodo jos pamokymai Katrei:

Czyż || nie wiesz, ma petite, mówiłam ci nieraz, co || S[wię]ty Paweł powiedział w liście do Koryntjan: || wiara, bez uczynków, martwą jest. Toż samo || można powiedzieć o miłości i nadziei. || Kocham, więc bronie. Mam nadzieję, więc || pracuję siłą mej woli. W ten tylko sposób || osiągamy cel życia i zasługę przed Bogiem. || Bierność jest zbrodnią, odwaga – czynem¹⁰⁴.

Vertimas

Juk turėtum žinoti, ma petite, ne kartą tau sakiau, ką Šv. Povilas pasakė laiške korintiečiams: tikėjimas be veiksmo yra negyvas. Tą patį galima pasakyti apie meilę ir viltį. Myliu – vadinasi, ginu. Turiu viltį – vadinasi, darbuojuos savo valios jėga. Tik taip pasiekiamė gyvenimo tikslą ir pelnome Dievo malonę. Pasyvumas – tai nusikaltimas, drąsa – tai veiksmas.

Bet ir dvarininkienė idealios meilės nepatyrė. Tuo tarpu gyvybingą meilės jėgą teko patirti baudžiauninkui. Beraštis valstietis, kurio vienintelis auklėjimo šaltinis buvo sakykla, ir ta sėjo grūdą į neparengtą dirvą, meilės teorijų neturėjo, taigi neži-

101 Medeksza [~1908--~1910], 113r–114r.

102 Medeksza [~1908--~1910], 115r.

103 Medeksza [~1908--~1910], 19r–20r.

104 Medeksza [~1908--~1910], 73r.

nojo, ar mylėjo Katrę. Be jos nuobodžiavo, dažnai apie ją galvojo, tačiau, kaip rašo Medekša, jeigu kas jam būtų papasakojęs apie Dantės meilę Beatričei ar Petrarkos meilę Laurai, būtų susigėdęs:

Lud li || tewski używa wyrazu miłość (meile) || tylko względem Boga. Dla oznaczenia miłości || ludzkiej w stosunkach płciowych używa || wyrazu prijunkti, co znaczy dosłownie || łączyć, a może przyzwyczajając się do || siebie wzajemnie¹⁰⁵.

Vertimas

Lietuvių liaudis žodį meilė taiko tik Dievui. Žmogaus meilei lyčių santykiuose nuskaityti vartoja žodį prijunkti, pažodžiui tai reiškia jungti, o gal vienam prie kito priprasti.

Atsidūrusiems paribyje, bet dievobaimingiems Raudonkrūtiniai ir Katrei nebuvo priimtinas gyvenimas susidėjus. Katrė išėjo į girią kartu su teisėtu vyru, priėmusi santuokos sakramentą, nors teko griebtis apgavystės ir parūpinti padirbtą dvarininko leidimą baudžiauninkams tuoktis, o girioje atšoktos triukšmingos vestuvės¹⁰⁶. Katrė tapo ištikima Raudonkrūtinio žmona, bendražyge, patarėja ir jo vaikų motina.

Tiek ponui, tiek baudžiauninkui buvo nesvetimas ir keršto jausmas. Raudonkrūtinis degė kerštu dėl patirtos neteisybės, nors ne itin suprato, prieš ką turėtų nukreipti savo pyktį¹⁰⁷. Ponas pasijuto gavęs atpildą už patirtus nuostolius ir pažeminimą perskaitęs laikraštyje žinią apie Raudonkrūtinio mirtį¹⁰⁸. Keršijančio valstiečio jausmai šiuo atveju nė kiek nesiskyrė nuo šio pasaulio galingųjų jausmų. Medekšai kerštas reiškė įgimtą nuodėmę, paverčiančią žmogų barbaru. Šios nuodėmės apraiškų jis matė visur, laikė jas XX amžiaus pradžios visuomenei būdingu bruožu. Keršto aktas jam buvo revoliucijų teroras, bažnyčios persekiojimas, diplomatinės notos, paremtos karine jėga, dvikova, nuosavybės nusavinimas, net kai kurie įstatymai ir 1908 metais Prancūzijoje įteisinta mirties bausmė. Tad ko gi buvo galima tikėtis iš bemokslinio valstiečio, koks buvo „nieokrzesany chłop litewski – || Raudonkrūtinis?!“¹⁰⁹.

Valdžiai ir visuomenei rūpėjo suimti Raudonkrūtinį. Už jo galvą buvo paskirta 500 sidabro rublių premija, jį nesėkmingai vaikėsi policija ir pagalbininkai savanoriai. Jau minėta nuoroda iš šaltinių, jog jį sulaukęs dvarininkas Jakovičius. Šis faktas inspiravo apysakos siužetą apie neapykantą. Apysakoje Jasius Jakovičius (Jaś Jakowicz) – smulkusis bajoras, kelių valakų ir penkių baudžiauninkų savininkas. Jaunutis dvarelio paveldėtojas, baigęs penkias klases Raseinių progimnazijoje, buvo didelis jodinėjimo, fechtavimo ir šaudymo mėgėjas, svajėjo apie karo tarnybą. Jo patriotiniam auklėjimui darė įtaką kaimynystėje gyvenę giminaičiai: „Do || minik Ostrowski ex-filaret, uczeń wileńskiego || uniwersytetu i Antoni Ostrowski, franc-mason“¹¹⁰. Paveiktas romantizmo idėjų, Jakovičius buvo pasirengęs kovoti su blogiu. Iš smuklėje sutikto buvusio Padubysio dvaro tįjūno Karvelio, gaujoje praminto Čačaru (Czaczaras), sužinojęs apie plėšikų ketinimus pasielgti su dvarininkais taip, kaip 1846 metais

105 Medeksza [~1908--1910], 53r.

106 Medeksza [~1908--1910], 98r–101r.

107 Medeksza [~1908--1910], 61r.

108 Medeksza [~1908--1910], 165r–166r.

109 Medeksza [~1908--1910], 110r–111r.

110 Medeksza [~1908--1910], 135r.

padarė valstiečiai per skerdynes Galicijoje, nutarė užkirsti tam kelią – nuvyko pas Vilniaus generalgubernatorių ir išsirūpino jo įsakymą apskrities valdžiai remti Jakovičiaus veiksmus gaudant Raudonkrūtinį.

Jakovičius turėjo ištikimą tarną Adomėlį (Adaś). Velionė jo motina kažkada buvo priglaudusi pamestinuką, užauginusi kartu su vienturčiu sūnumi kaip jo žaidimų draugą ir nepamainomą pagalbininką. Adomėlis buvo prisirišęs prie ponaičio ir besąlygiškai juo pasitikėjo. Jaunasis dvarininkėlis buvo išmokęs tarną jodinėjimo ir šaudymo gudrybių, sportiškai ištreniravęs¹¹¹.

Kai atėjo laikas įgyvendinti plėšiko suėmimo planą, pasiuntė Adomėlį į gaują kaip gero rusiško parako pardavėją. Plėšikai pamilo atlapaširdį ir vikrą vaikinuką, kuris dargi buvo puikus šaulys. Kalbino prisidėti prie gaujos, tačiau šis atsisakęs tai padaryti be savo šeimininko leidimo¹¹². Visgi atsiliepė į Raudonkrūtinio prašymą lydėti vertingą kontrabandą, kai kontrabandininkus išsirengė gaudyti pasienio raitosios sargybos viršininkas su kariniu pastiprinimu¹¹³. Raudonkrūtinio karjeroje ši operacija buvo paskutinė. Per susidūrimą su kazokais sužeistą plėšikų vadą iš „mūšio lauko“ išnešė Adomėlis, paslėpęs jį nurodytoje vietoje. Jakovičius, pasinaudojęs tarno patiklumu, išgavo naudingą informaciją, o kai Adomėlis sužeistojo prašymu leidosi ieškoti Katrės, suėmė Raudonkrūtinį valstiečio Radvilos (Radwiłas) daržinėje Papievių kaime¹¹⁴.

Epilogui Medekša pasirinko *motto*: „Miłość jest źródłem życia... || Nienawiść – matką śmierci“¹¹⁵, taip dar kartą pabrėždamas, kad Raudonkrūtinio istorijoje jam labiausiai rūpėjo žmogaus prigimtis. Iš meilės gimę Raudonkrūtinio ir Katrės vaikai užaugo kilniais ir darbščiais žmonėmis. Tačiau neapykantos auka tapo Adomėlis. Sužinojęs, kad patronas jį pavertė savo užmačių įrankiu, ėmė jo nekęsti, išėjo iš tarnybos, bastėsi po pasaulį, kol galiausiai atėmė sau gyvybę. Katrė atliko bausmę kalėjime, vėliau elgetavo. Raudonkrūtinio vyrai pasklido po pasaulį, dalis jų emigravo į Ameriką. Jakovičius gavo žadėtąją premiją už plėšikų vado galvą¹¹⁶.

Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai Medekšos literatūrinį kūrinį įvertino būtent dėl jo socialinio aspekto, tačiau, kaip minėta, į lietuvių kalbą jis iki dabar nėra išverstas.

5. IŠVADOS. 1. 1863–1864 metų sukilimo dalyvis, stambusis Žemaitijos dvarininkas Antanas Medekša istorikams yra savotiška mįslė. Iki šiol apie jį rašyta tik sukilimo kontekste, o jo biografijos tyrimai apėmė tik dvylikos metų emigracijos laikotarpį. Medekšos gyvenimas Lietuvoje apskritai nebuvo tyrinėtas, o bandymai patikslinti skelbtus biografinius faktus ar rasti naujų nebuvo sėkmingi. Tačiau išlikusi įdomi, tyrėjų dar nenaudota medžiaga jo gyvenimo rekonstrukcijai. Taip pat egzistuoja iki šiol neaptartas, bet gana įspūdingas kūrybinis palikimas.

2. Naujos archyvinės ir skelbtos medžiagos panaudojimas leido rekonstruoti Medekšos biografijos Lietuvos laikotarpį. Buvo patikslintos jo gyvenimo datos, gimimo ir mirties vietos. Medekša gimė 1844 metų rugsėjo 10 dieną Raseinių apskrityje Pa-

111 Medeksza [~1908--~1910], 129r–136r.

112 Medeksza [~1908--~1910], 138r–141r.

113 Medeksza [~1908--~1910], 144r.

114 Medeksza [~1908--~1910], 152r–160r.

115 Medeksza [~1908--~1910], 167r.

116 Medeksza [~1908--~1910], 168r–169r.

liesio dvare, mirė 1912 metų spalio 1 dieną Vilniuje. Pavyko atkurti jo šeimos istoriją ir nustatyti šeimos sudėtį. Medekšos tėvas buvo Antanas Medekša, motina Liucina Svekauskytė. Medekša turėjo anksti mirusią seserį Liuciną ir seserį Stanislavą Paškevičienę, taip pat netikrą brolių Andriejų Jotautą, gimusį antroje motinos santuokoje. Turėjo žmoną ir penkis vaikus. Medekšos veiklos pobūdis labai aiškiai pasimatė XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje, jam aktyviai įsitraukus į Žemės ūkio draugijų veiklą. Tačiau vis dar lieka neįmintas 1875–1898 metų laikotarpis, neįvardyta jo aplinka, neatskleisti kontaktai.

3. Net ir gana gerai iširtos Medekšos kūrybos sąsajos su sukilimu palieka daug neatsakytų klausimų. Nėra abejonių, kad jis – 1864 metais parašyto kūrinio *Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi* autorius, tačiau trūksta įrodymų, kad jo plunksnai priklauso rankraštis *Książdz Mackiewicz jako postać dziejowa. Rys biograficzny*. Net išorinis paskelbto rankraščio faksimilės ir Medekšos išlikusių autografų palyginimas rodo rašysenų skirtingumą. Taip pat skiriasi teksto konstravimo, rašymo būdas (Medekša paprastai rašydavo vienoje lapo pusėje; rankraštyje apie Mackevičių užpildytos abi lapo pusės) ir stilius. Taigi į klausimą, ar Medekša parašė sukilėlio kunigo Mackevičiaus biografiją, galėtų būti atsakyta tik atlikus papildomus tyrimus. Iki šiol nežinoma, ar negrįžtamai dingę Medekšos atsiminimai apie sukilimą (*Pamiętnik Jurahy*). 1912 metais laikraštyje *Litwa* užsiminta, kad jie egzistuoja. Tačiau nėra žinoma, kieno rankose jie tuo metu buvo, koks jų tolesnis likimas.

4. Šiandien žinomi Medekšos darbai ne sukilimo tema, skelbti ir likę rankraščiuose, parašyti labai vėlai, tik XX amžiaus pradžioje. Beveik neklystamai galima nustatyti jų rašymo seką. Nuo 1898 metų entuziastingai rūpinęsis žemės ūkio kreditavimu, 1902 metų pabaigoje jau buvo parašęs stambų veikalą *Kredyt rolny w państwie rosyjskiem*. Tuoj pat ėmėsi kitos temos – apie įdarbinimo institucijas. 1904 metų pabaigoje rankraštį *Spoleczne pośrednictwo pracy w kraju i za granicą* Varšuvoje aprobavo cenzūra. 1908 metų pradžioje pasirodė pirmoji jo straipsnio „Savyšalpa“ dalis lietuvių kalba, vadinasi, prie šio didelės apimties teksto darbavosi 1907 metais. Tarp 1908 ir 1910 metų buvo parašyta apysaka *Raudonkrutinis. Bašn historyczna*. Taigi Medekša rašė nuosekliai ir sistemingai, kas dveji treji metai po naują kūrinių.

5. Medekša rašė manydamas, kad jo darbai bus paviešinti, o naudos iš jų pasisems suinteresuoti visuomenės sluoksniai. Pats dėjo pastangas savo kūrinius paskleisti – galima teigti, kad tai jam neblogai sekėsi. Varšuvoje buvo išspausdinta nedidelė dalis veikalo *Kredyt rolny w państwie rosyjskiem* apie žemės ūkio kreditą Rusijos imperijoje, Kališe išėjo knygelė apie įdarbinimo institucijų svarbą *Spoleczne pośrednictwo pracy w kraju i za granicą*, Kaune paskelbtas straipsnis apie savišalpa „Savyšalpa“. Savo rankraščiais Medekša dalijosi su kultūros ir visuomenės švietimo entuziastais. Taip jo atsiminimai apie sukilimą atsидūrė pas Jokūbo Geištoro atsiminimų leidėjus ir komentatorius. Kai atsiminimai buvo išspausdinti (1913), Medekša jau buvo miręs, o rankraštis, matyt, liko leidėjų aplinkoje. Labiau pasisekė rankraščiu *Raudonkrutinis. Bašn historyczna* – jo likimu pasirūpinta, jis pateko į rankraščių saugyklą.

6. Nepaisant Medekšos visuomeninio ir kultūrinio aktyvumo, pastebimai išaugusio XIX amžiaus pabaigoje–XX amžiaus pradžioje, istorikai jo neįrašė į tuomečių in-

telektualų sąrašą. Taip galėjo atsitikti todėl, kad jo dėmesio netraukė visuomenę audrinę politiniai ir tautiniai klausimai. Medekša turėjo savo visuomenės ateities viziją, kurią siejo su racionaliū ekonominiu mąstymu, o jo įkvėpimo šaltinis buvo politinė ekonomija. Šiuo požiūriu jis buvo kosmopolitas, dairėsis Lietuvai ir Baltarusijai tinkamiausių pavyzdžių Vakarų Europoje. Medekšos rūpesčio objektas pirmiausia buvo visuomenės agrariniai sluoksniai ir pagrindinė ekonomikos šaka – žemės ūkis.

7. Medekša gilinosi į modernias socialinės ir ekonominės raidos teorijas, bet pats buvo nekapitalistinio raidos modelio šalininkas. Visuomenės materialinio ir dvasinio tobulėjimo garantas jam buvo jos bendruomeniškumas, paremtas kolektyvizmu, kai visuomeniniuose santykiuose vyrauja susitelkimas, pasitikėjimas ir nesavanaudiška tarpusavio pagalba.

Šaltiniai:

KAA – Kauno apskrities archyvas.

LMAVB RS – Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius.

LVIA – Lietuvos valstybės istorijos archyvas.

Katalog biblioteki w Surmontach, [be datos]; LMAVB RS: f. 75, b. 156, 1r–66v.

Korespondencja Bolesława Prusa, 1884–1908: List Antoniego Medekszy do Bolesława Prusa [autograf], 25r–26r; Biblioteka Publiczna m. st. Warszawy (<http://mbc.cyfrowemazowsze.pl/dlibra/doccontent?id=7331>).

Księga metryk o narodzonych parafialnego Rzymskokatolickiego Girtokolskiego kościoła od roku 1835, część pierwsza; LVIA: f. 1574, ap. 1, b. 6.

[МЕДЕКСЗА, АНТОНИ,] [~1908–~1910]: Raudonkrutinis. Bašń historyczna. Podania ludowe zebrał i zestawil Antoni Medeksza; LMAVB RS: f. 9, b. 779–780, 1r–169r.

[PASZKIEWICZOWA, STANISŁAWA,] [be datos]: Co wywołało uniję horodelską? 1413–1913, tłumaczenie z litewskiego na język polski; LMAVB RS: f. 255, b. 233, 10r–33v.

Дѣло о польскомъ выходцѣ уроженцѣ Ковенской губерніи Антоніѣ Медекшѣ; LVIA: f. 378, PS, 1874, b. 115.

Дѣло о предоставленіи Уѣздными Предводителями Дворянства вѣдомостей съ свѣдѣніями о землѣвладельцахъ русскихъ, полякахъ и нѣмецкой національности, имѣющихъ не менее 500 дес. земли; LVIA: f. 378, BS. 1900, b. 341.

Дѣло о секвестрованномъ имении Полесье помещика Медякши; KAA: f. I – 62, ap. 1, b. 1000, 1r–339r.

Книга для записи умершихъ и погребаемыхъ Тельшевско-Самогитской Епархіи Гиртакольскаго пріхода съ 1849 по 1863 год; LVIA: f. 1574, ap. 1, b. 9.

Книга для записи умершихъ и погребаемыхъ Тельшевско-Самогитской Епархіи Гиртакольскаго пріхода съ 1863 по 1876 год; LVIA: f. 1574, ap. 1, b. 13.

МЕДЕКША, А., 1902: Сельскохозяйственный кредитъ въ Россійскомъ государстве. Рукопись, не позднее 1902 г.; LVIA: f. 1135, ap. 23, b. 265, 1r–671r.

По заявлѣніямъ помѣщика Ковенской губерніи Ивана Довгирда о предполагаемыхъ со стороны крестьянъ его имении насильственныхъ дѣйствіяхъ, а также о беспорядкахъ

вообще между крестьянами Манкунской волости Росиенского уезда и других мѣстностей Ковенской губерніи; LVIA: f. 378, BS. 1880, b. 660.

По прошенію помѣщика Ковенской губерніи Антона Медекши о выселеніи из имения его крестьянь Петкевича, Урбановича и братьевъ Каупайтисовъ; LVIA: f. 378, BS. 1879, b. 686.
Свѣдѣніе о секвестрованныхъ в Ковенской губерніи именияхъ. Составлено 31 декабря 1865 года; LVIA: f. 525, ap. 1, b. 913.

Skelbti šaltiniai ir literatūra:

- [ANONIMAS,] 1912: [Žinios,] *Litwa* 19, 300.
- BAIRAŠAUSKAITĖ, TAMARA, 2015: „Kova dėl žemės: dvaro ir laisvųjų žmonių santykiai sprendžiant žemės nuosavybės klausimą XIX a. II pusėje“, *Lituanistica* 1(99), 1–21.
- BOREJSZA, JERZY W., 1963a: *W kręgu wielkich wygnańców (1848–1895)*, Warszawa: Książka i Wiedza.
- BOREJSZA, JERZY W., 1963b: „Prasa Zjednoczenia Emigracji Polskiej (1866–1870)“, *Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego* 3/1, 72–125.
- BOREJSZA, JERZY W., 1966: *Emigracja polska po powstaniu styczniowym*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- BRIGYS, JONAS, 1996-06-19: „Stanislava Paškevičienė“, *Naujas rytas*, 3.
- BUTKUVIENĖ, ANELĖ, 2008: „Paskutinioji aušrininkė“, *Žemaičių žemė* 1, 50–51.
- BUTKUVIENĖ, ANELĖ, 2011: „Paskutinioji aušrininkė“, *Kultūra: menas, literatūra, mokslas. Draugo šeštadienis priedas* 15(55), 7–8.
- CIOŁKOSZOWIE, LIDIA I ADAM, 1970: *Zarys dziejów socjalizmu polskiego* 2, Londyn: Gryf publications LTD.
- CZERMIŃSKI, FLORYAN, 1866: *O Towarzystwie Kredytowém Ziemi w Królestwie Polskiem*. Przez Floryana Czermińskiego, 1, Warszawa: W Drukarni Gazety Polskiej.
- D[OWOJNA-]S[YLWESTROWICZ], M[IECZYŚLAW], 1911: „Upadek narodowości litewskiej i jej odrodzenie. Wspomnienia osobiste“, *Litwa* 14, 202–210.
- [GIEYSZTOR, JAKÓB,] 1913: *Pamiętniki Jakóba Gieysztora z lat 1857–1865, poprzedzone wspomnieniami osobistymi prof. Tadeusza Korzona oraz opatrzone przedmową i przepisami* 1–2, Wilno: Biblioteka Pamiętników.
- GILLER, AGATON, 1868: *Historja powstania narodu polskiego w 1861–1864 r. przez Agatona Gillera*, II, Paryż: Księgarnia Luxemburska.
- JURKOWSKI, ROMAN, 2001: *Ziemiaństwo polskie Kresów Północno-Wschodnich 1864–1904. Działalność społeczno-gospodarcza*, Warszawa: Przegląd Wschodni.
- KARŁOWICZ, JAN, 1875: „O języku litewskim“, *Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału filologicznego Akademii Umiejętności* 2, 135–376.
- [KOŹMIAN, KAJETAN,] 1858: *Pamiętnik Kajetana Koźmiana obejmujące wspomnienia od roku 1780 do 1815*, Poznań: J. K. Żupański.
- [MEDEKSZA, ANTONI,] 1898-07-17 (29): „Rosienie, w lipcu“, *Kraj* 29, 18.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1900-08-11 (24): „Wieś polska“, *Ekonomista* 21, 173–174.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1903a: „Kredyt rolny“, *Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa* 1, 32–38.

- MEDEKSZA, ANTONI, 1903b: „Kredyt rolny“, *Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa* 2, 37–45.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1903c: „Kredyt rolny“, *Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa* 3, 3–43.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1906-02-18 (03-03): „Ruina czy reforma“, *Kurjer Litewski* 40, 1.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1906-03-17 (30): „Wzajemny kredyt ziemski“, *Kurjer Litewski* 62, 3.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1906-04-07 (20): „Wyjaśnienie. Porażka kowieńska“, *Kurjer Litewski* 77, 2.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1906-04-22 (05-05): „Stuletnia rocznica“, *Kurjer Litewski* 89, 1.
- MEDEKSZA, ANTONI, 1906: *Spoleczne pośrednictwo pracy w kraju i za granicą*, Kalisz: Wydawnictwo „Bazaru Szkolnego“.
- MEDEKSZA, ANT[ONI], 1909-08-29–09-11: „Kredyt rolny dla Litwy i Białorusi“, *Goniec Wileński* 195, 1.
- M[EDEKSZA], A[NTONI], 1910: „Towarzystwa rolnicze na Litwie i Rusi“, *Kalendarz Ilustrowany „Kurjera Litewskiego“ na rok 1910*, Dział literacki, 12–32.
- MEDEKŠA, ANT[ANAS], 1908-01-15: „Savyšalpa“, *Draugija* 4(13), 20–32.
- MEDEKŠA, ANT[ANAS], 1908-02-15: „Savyšalpa“, *Draugija* 4(14), 153–162.
- MEDEKŠA, ANT[ANAS], 1908-03-15: „Savyšalpa“, *Draugija* 4(15), 256–264.
- MEDEKŠA, ANT[ANAS], 1908-05-15: „Savyšalpa“, *Draugija* 5(17), 27–36.
- [PASZKIEWICZOWA, STANISŁAWA,] 1911: „Upadek narodowości litewskiej i jej odrodzenie. II. Wspomnienia pani Stanisławy Paszkiewiczowej“, *Litwa* 16, 236–237.
- PRASPALIAUSKIENĖ, RIMA, 2000: *Nereikalingi ir pavojingi: XVIII a. pabaigos–XIX a. pirmosios pusės elgetos, valkatos ir plėšikai Lietuvoje*, Vilnius: Žara.
- [ROMANIUKOWA, FELICJA,] 1960: *Radykalni demokrati polscy. Wybór pism i dokumentów, 1863–1875*, Wyboru dokonała, wstępem i przypisami opatrzyła Felicja Romaniukowa, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- RUDOWICZ, TERESA, 2013-11-04: „Kalisz literacki (2)“, *Pisarze.pl*, internetinis leidinys (<http://pisarze.pl/eseje/6336-teresa-rudowicz-kalisz-literacki-2.html>).
- SKARBK, FRYDERYK, 1860: *Dzieje Xięstwa Warszawskiego*, Poznań: J. K. Żupański.
- STALIŪNAS, DARIUS, 2000: *Visuomenė be universiteto? Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje: XIX a. viduryje–XX a. pradžia*. LAIS 16, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- ŠENAVIČIENĖ, IEVA, 2012: „Rankraštis ‘Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai’ ir jo identifikacija“, *Kunigas Mackevičius kaip istorinė asmenybė. Biografijos kontūrai*, parengė Ieva Šenavičienė, Vilnius: LII leidykla, 9–26.
- ŠENAVIČIENĖ, IEVA; DAINIUS JUNEVIČIUS (par.), 2015: *Sukilėlių būrių Žemaitijoje monografija*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla.
- TYROWICZ, MARIAN, 1975: „Medeksza Jan Antoni (1845–1912)“, *Polski słownik biograficzny* 20/2(85), Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk.
- [WŁODARSKI, ALEKSANDER,] 1933: *Rodzina. Herbarz szlachty polskiej* 2, uzupełnienia i sprostowania z materiałów archiwalnych, oprac. Aleksander Włodarski, Warszawa: Skład Główny Księgarnia Gebethnera i Wolffa.
- Уставъ Виленскаго земельнаго банка*, 1873: С. Петербургъ: Типография Тренке и Фюсно (Journal de St-Petersbourg).

Summary

Antanas Medekša (1844–1912), a large estate owner and a participant in the 1863–1864 insurrection against Russia, is a distinct riddle to historians. His young days were marked by the insurrection of 1863–1864, while his maturity coincided with the political stagnation in which society was submerged during the seventh to ninth decades of the nineteenth century. Medekša was influenced by the spreading ideology of positivism and by the political, social, and cultural resurgence. He wrote and published works on the insurrection and dealt with both economic and social issues in his writings. He remained, however, little noticed by the culturally active people of science and culture in the beginning of the twentieth century. This may have happened due to Medekša's indifference to the political and national issues that were passionately discussed at the time. Medekša had his own vision of the society's future; he associated it with economic thinking and the source of his inspiration was political economy. In this sense, Medekša was a cosmopolitan searching for the best examples for Lithuania and Belarus in Western Europe. The object of his care was primarily the agricultural strata of society, and the main branch of the economy was agriculture.

So far, historians have written about Medekša only in the context of the insurrection, and his biographies include only the period of emigration (1863–1874/1875). His Lithuanian period (1875–1912), however, has not been researched at all, and attempts to find new and to check old biographic facts have been unsuccessful.

Even those better-researched ties of Medekša's writings to the insurrection raise many unanswered questions. It is certain that he was an author of the work *Monograph of Insurrection Squads in Lithuanian Lowlands* (*Monografia oddziałów powstańczych na Żmudzi*; 1864), even though there have been attempts to reconsider his authorship. There is shortage of data, however, to prove that the manuscript *Priest Mackiewicz as a Historical Figure. Elements of Biography* (*Ksiądz Mackiewicz jako postać dziejowa. Rys biograficzny*) belonged to his quill. Therefore the question if Medekša wrote the biography of Mackevičius may be answered only by additional investigation. The answer to the question if Medekša's memoir about the insurrection *Memoir of Juraha* (*Pamiętnik Jurahy*) has been lost forever also belongs to the future.

New archival materials and research that has already been published allowed me to reconstruct the uninvestigated period of Medekša's biography. I have determined the dates of his life and the places of both his birth and death; I have also recreated his family history and composition. Medekša's interest profile of the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century became obvious—he was immersed in the activity of agricultural societies. And yet to this day, the 1875–1898 span of his life remains a mystery; we know neither his life milieu, nor his contacts.

This article deals with the works of Medekša that excluded the theme of the insurrection and that were written very late, at the beginning of the twentieth century. After 1898,

Medekša was interested in the topic of credits for agriculture, and he handed in his huge work *Agricultural Credits in the Russian State* (*Kredyt Rolny w Państwie Rosyjskiem*) to an editor at the end of 1902. A small fragment of this work was published in 1903 in Warsaw, in the monthly *Polish Review of Factory Industry, Trade, and Agriculture* (*Przegląd Polski i Rozwoju Przemysłu Fabrycznego, Handlu i Rolnictwa*). The work was never published in its entirety. The large manuscript is preserved in the Historical State Archive of Lithuania (fund of the Vilnius Society of the Friends of Science). In this manuscript, Medekša discussed policies of agricultural crediting, forms of credits, and statistics in the Russian Empire, as well as the history of agricultural credits in Austria, Belarus, Poland, Lithuania, Russia, and Prussia. The main goal of the work was to prove the advantages of long-term credits supplied via societies of agricultural crediting.

In 1906, Medekša's book *Civic Mediation of Labor in the Country and Abroad* (*Spoleczne Pośrednictwo Pracy w Kraju i za Granicą*) was published in Kalisz. It was devoted to the forms of aid for those seeking employment. In 1908, his article "Benefit Societies" ("Savyšalpa") was published in Lithuanian in several issues of the monthly *Society* (*Draugija*), edited by Adomas Jakštas-Dambrauskas. Medekša proposed that Lithuanians expand adoption of western forms of cooperation and establish societies of agricultural production processing, consumers, savings and loans, and employment bureaus on a large scale.

Between 1908 and 1910, Medekša wrote a novella titled *Raudonkrutinis. Historical Story. Folk Tales Collected and Set by Antoni Medeksza* (*Raudonkrutinis. Bašń historyczna. Podania ludowe zebrał i zestawil Antoni Medeksza*). Its manuscript is kept in Vrublevskis's Library of the Lithuanian Academy of Sciences. The plot of novella was simple and based on historical facts and folk stories. Serfs that escape from army service hide in woods, organize in a gang, plunder estates, and live on contraband. It is impossible to capture their chief; he is known for his justice and common people see him as their defender. He is betrayed and captured by the government and dies in a jail. This plot was a good occasion for Medekša to ponder human nature, love and hatred, justice and inequity.

Medekša was writing with the thought that his works would be publicized, and interested social strata would benefit from them. He himself attempted to spread his works, and I can claim he did this successfully. Medekša shared his manuscripts with enthusiasts of culture and public education. This is how his memoir about the insurrection ended up in the hands of publishers and the commentators of Jokūbas Geištoras's memoirs. By the time these memoirs were printed (1913), Medekša was already deceased, and his manuscript remained at the editors. A better fate befell the manuscript of *Raudonkrūtinis*—Medekša gave it to Jakštas-Dambrauskas for a translation in Lithuanian. The author did not receive the manuscript back, but its destiny was secured.

TAMARA BAIRAŠAUSKAITĖ
XIX amžiaus istorijos skyrius
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius, Lietuva
el. p.: tamara.bairauskaite@istorija.lt

Gauta 2016 m. balandžio 23 d.